

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O`RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI

Qo`l yozma huquqida

UDK: 809.51- 1 /-8

BBK:81.2-5 (5 кит)

M – 52

MINOVAROVA NODIRAHON SHUHRATOVNA

Xitoy tilida paxtachilik atamalarining lisoniy tadqiqi

5A 120102– Lingvistika(xitoy tili)

Magistr

akademik darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya

Ilmiy rahbar:

f.f.n., dots. Saidazimova U.T.

Toshkent-2014

M U N D A R I J A

Kirish.....	7
I bob.Xitoy tilida termin, uning o`ziga xos hususiyatlari va paxtachilik terminlarining shakllanishi.	14
1. Xitoy tili terminologiya sohasi va terminlarning yasallishining grammatik usullari.....	18
2. Xitoy tili terminologiyasi struktur tuzulishi va ularning tiplarga ajralishi (paxtachilik terminlari misolida).....	21
3. Tarkibi qo`shma yoki murakkab so`z bo`lgan paxtachilik terminlari tahlili.....	26
Ibob bo`yicha xulosa.....	31
II bob. Paxtachilik terminologiyasining semantik klassifikatsiyasi.....	33
1.“Paxta” 棉花 <i>mian hua</i> atamasining tahlili va ushbu so`z ishtirokidagi boshqa atamalarning yasallishi.....	33
2. Paxtachilik atamalarining xususiy va umumiy guruhlariga ajralishi.....	40
3. Paxtachilik terminlarning semantik klassifikatsiyasida qo`llanilish doirasiga ko`ra aktiv va passiv guruhlari.....	44
II bob boyicha xulosalar.....	55
III bob. Paxtachilik terminlarining qo`llanish doirasiga ko`ra guruhlaridagi tahlili	57
1. Paxtachilik terminlarining semantik klassifikatsiyada tahlili	57
2. Paxtachilik terminlarini qo`llanish doirasiga ko`ra guruhlarining struktur tahlili	70
III bob bo`yicha xulosalar.....	76
Xulosa.....	78
Adabiyotlar ro`yhati.....	82
Ilova.....	86

Kirish

“O‘zbekiston Xitoy timsolida mamlakatimiz mustaqilligining birinchi kunlaridan bizni qo‘llab quvvatlab kelayotgan ishonchli, buyuk qo‘shni va hamkorni ko‘radi” deydi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov.¹ Respublikamiz va Xitoy o‘rtasidagi o‘zaro do‘stona aloqalarimiz borgan sari keng rivojlanib bormoqda. Shu sababli O‘zbekiston Respublikasining tashqi siyosatida Xitoy Xalq Respublikasi bilan bo‘lgan aloqalar alohida ahamiyatga ega.

O‘zbekiston Respublikasi va XXP o‘zaro do‘stlik va hamkorlik aloqalarini yanada mustahkamlashdan manfaatdor. XXR iqtisodiy va harbiy salohiyatining rivojlanishi va tinchliksevarlikka asoslangan tashqi siyosati uning xalqaro aloqalardagi obro‘ e‘tiborining kuchayib borishida muhim omil bo‘lmoqda. Mamlakatlarimiz o‘rtasida 2006 yili do‘stlik, hamkorlik va sheriklik munosabatlari to‘g‘risidagi davlatlararo shartnomaning imzolanganini ikki tomonlama aloqalar tarixida muhim voqea bo‘ldi. Ushbu shartnoma hamkorlikni uzoq muddatli asosda rivojlantirish uchun mustahkam poydevor bo‘lib xizmat qiladi va 16 yil mobaynida imzolangan 200 ziyod o‘zbek – xitoy shartnomalarini izchillik bilan amalga oshirish imkoniyatlarini yanada kengaytiradi.²

Mamlakatimiz mustaqilligining yigirma yilligi arafasida shu kunga qadar erishilgan yutuqlarni sarhisob qilishga qaratilgan “Barcha reja va dasturlarimiz vatanimiz taraqqiyotini yuksaltirish, xalqimiz farovonligini oshirishga xizmat qiladi” deb nomlangan yig‘ilishda Prezidentimiz Islom Karimov vatanimiz kelajagi bo‘lgan yosh avlodning ta‘lim olish masalasiga ham alohida to‘xtalib o‘tdi. Bundan tashqari mustaqilligimizning dastlabki yillaridayoq Prezidentimiz tashabbuslari ostida yurtimizda xorijiy tillarni o‘rganish va o‘rgatishga katta

¹ Karimov I.A. Inson, uning huquq va erkinliklari – oliy qadriyat. Toshkent, “Sharq”, 2006. – B.242.

² Nosirova S.A. Hozirgi zamon xitoy tilidagi diplomatik atamalarining leksik – semantik va structural tahlili. Toshkent, 2007. – B.6.

ahamiyat berib kelingan. Bugun jahon hamjamiyatida o'ziga munosib o'rin egallashga intilayotgan mamlakatimiz uchun, chet ellik sheriklarimiz bilan hamjihatlik va hamkorlikda o'z buyuk kelajagini qurayotgan xalqimiz uchun xorijiy tillarni mukammal bilish ahamiyatini baholashning hojati yoqdir.³

Dissertasiya mavzusining asoslanishi va uning dolzarbligi. O'zbekiston va Xitoy Xalq Respublikasi o'rtasidagi aloqalarning rivojlanishida do'stlik, hamkorlik hamda sheriklik munosabatlari to'g'risidagi davlatlararo shartnomaning imzolanganligi muhim omil bo'lib hizmat qilib kelmoqda. Prezidentimiz I.A.Karimov aytganlariday "O'zbekiston Respublikasi hozirgi kunda chet mamlakatlar bilan va aynan XXR bilan iqtisodiy aloqalarini tobora yaxshigilanayotgani yaqqol namoyon bo'lmoqda, shu bilan birga so'ngi ikki yil ichida ikki davlat orasidagi eksport- import munosabatlari sezilarli darajada o'sdi. Ushbu soxadagi ko'rsatgichlarning tobora ko'tarilishi avvalo, puxta ishlangan va uzoq muddatni ko'zlangan ikki tomonlama o'zaro shartnomalarning natijasidir"⁴

Ammo hozirgi xitoy tilidagi paxtachilik atamalarining lingvistik tahlili nafaqat O'zbekistonda, balki mashxur xitoyshunoslik ilmiy maktablariga ega bo'lgan Rossiya, AQSH, Germaniya, Angliya va boshqa rivojlangan davlatlarda ham amalga oshirilmagan. Shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, Xitoy ilmiy adabiyotida ham ushbu sohaga bag'ishlangan ilmiy ishlar sanoqli. Qo'shni Xitoy bilan teng va o'zaro manfaatdorlikka asoslangan munosabatlarni taraqqiy ettirish zaminida, albatta xitoy tilini, hususan paxtachilik atamalarini va ushbu sohadagi maxsus leksika, terminlarni tilshunoslik nuqtai nazaridan chuqur o'rganish, ularni amaliyotda qo'llash katta ahamiyat kasb etadi. Mazkur magistrlik dissertasiya ishi xitoy paxtachilik atamalarini tarjima qilish bilan bir qatorda ularni leksik-semantik tahlil qilish masalalariga ham bag'ishlangan.

³Karimov I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent, 1997. – B.185.

⁴Cotton outlook., "Cotlook Limited" United Kingdom, 2010.- B 2

Yuqoridagilardan kelib chiqib shuni aytish mumkin, ushbu tadqiqot ishi nafaqat xitoyshunoslik, balki lug'atshunoslik sohasi uchun ham muhim ahamiyatga molikdir.

Tadqiqot ob'ekti va predmetining belgilanishi. Ishning ob'ekti qilib xitoy paxtachilik atamaları va paxtachilik sohasida keng uchraydigan so'zlar olindi. Ishning predmeti paxtachilik terminlarning leksik-semantik va struktur xususiyatlarini yoritish deb belgilandi.

Tadqiqot maqsadi va vazifalari. Mazkur magistrlik dissertasiyaishidan ko'zlangan asosiy maqsad xitoy paxtachilik sohasiga oid terminlar qishloq xo'jaligi uchun umumiy bo'lib, aynan ushbu sohada keng ishlatadigan so'zlarni alohida terminologik tizim sifatida o'rganishga qaratilgan. Qo'yilgan maqsaddan kelib chiqib bir necha ustuvor vazifalarbelgilab olindi:

- xitoy tili terminologiyasi struktur tuzulishi va ularning tiplarga ajralishi paxtachilik terminlari misolida ko'rib chiqildi;
- paxtachilik atamaları xususiy va umumiy guruhlarga ajratildi;
- paxtachilik terminlarning semantik klassifikatsiyasida qo'llanilish doirasiga ko'ra aktiv va passiv guruhlari ajratildi;
- paxtachilik sohasi tarkibiy qismida uchragan atamalar o'rganildi;
- paxtaning ko'rinish va xususiyatini bildiradigan so'zlar tarjimasi ko'rib chiqildi;
- xitoy tilida paxtachilik atamalarining leksik – semantik tahlil qilib, terminlarining tahlil usullari va asosiy tushunchalari keltirildi;
- dehqonchilik, qishloq xo'jaligiga oid umumiy so'zlar paxtachilik terminologiyasi sifatida o'rganildi.

Tadqiqotning asosiy masalalari va farazlari. Mazkur tadqiqotni olib borishda xitoy, o'zbek, rus va ingliz umumiy tilshunosligi bo'yicha fundamental ishlar, lingvistika, semantika, funksional sintaksis, generativ grammatika, kognitiv lingvistika nazariyasi, lingvostatistika, qiyosiy tipologiya, neolingvistika, lingvistik strukturalizm, deskriptiv lingvistika, grammatikaga bag'ishlangan

ishlar, shuningdek atamashunoslik va terminologiya masalalariga doir adabiyotlardan, jumladan, Li De – Dzinning “外国人数用汉语语法”, Day – Syu-meyning “实用汉语语法三百点”, Guo Djenxuaning “简明汉语语法”, Chju De-sining “现代汉语形容词研究”, V. I. Gorelovning “Теоретическая грамматика китайского языка”, V.A. Kurdyumovning “Курс китайского языка: теоретическая грамматика”, V.M. Solnsevning “Очерки по современному китайскому языку”, A.A.Dragunovning “Исследования по грамматике китайского языка”, M.Sodiqovning “Hozirgi o`zbek tilida sifat”, Z.M.Magrufovaning “Степени сравнения прилагательных в узбекском языке” asarlaridaga ma’lumotlarga tayanildi. Xitoy tilini o`qish davomida to`plagan bilimlarimiz, bundan tashqari tadqiqotimiz yuzasidan xitoy tilidan o`zbek tiliga qilingan tarjimalar va tahlillar tadqiqotimizning amaliy asosini belgilaydi.

**Mavzu bo`yicha qisqacha adabiyotlar tahlili.** Mazkur tadqiqotni olib borishda xitoy, o`zbek, rus va ingliz umumiy tilshunosligi bo`yicha fundamental asarlar, atamashunoslik va terminologiya masalalariga doir adabiyotlardan, jumladan, O.S.Axmanova, Boduen de Kurtene, V. Brendal, G. Bakieva, A. N. Baranov, V.V.Vinokur, X.Dadabaev, A.V. Isachenko, I. M. Kobozeva, N.I.Kondakov, A.A.Karimov, A.A.Reformatskiy, Q.P.Sodiqov, V. Tomsen, N. Xomski, A.Hojiev, A.A.Karimov, S.A.Nosirova va boshqalarning ilmiy – nazariy qarashlariga tayanildi. Aynan paxtachilik sohasi bo`yicha esa asosan N.Mamatovning <sup>5</sup> ko`plab ilmiy izlanishlari va maqolalariga va “Cotton outlook” Cotlook Limited nashrlariga tayanildi.

Hozirgi kunda ToshDSHI xitoy filologiyasi kafedrasining o`qituvchilari tomonidan xitoy tilini o`rganishga bag`ishlangan ko`plab o`zbek tilidagi adabiyotlar, turli hil darslik, o`quv – uslubiy qo`llanmalar, lug`at va so`zlashgichlar nashr etilmoqda. Hususan, xitoyshunoslik bo`yicha

⁵Cotton outlook., “Cotlook Limited” United Kingdom, 2010, 2011, 2012, 2013.

M.H.Maxmudxojayev ⁶, A.A.Karimov ⁷, M.T. Kaunboyev ⁸, J. T. Ziyomuhamedov ⁹, S.A.Nosirova ¹⁰, S.A.Xoshimova ¹¹, L.A. Sultanova ¹² va boshqalar tomonidan qator ilmiy adabiyotlar yaratildi. Ushbu adabiyotlar biz talabalar uchun nihoyatda qimmatli ahamiyatga ega, chunki aynan o'zbek tilida nashr etilgan adabiyot va qo'llanmalarga bo'lgan ehtiyojimiz, aynan xitoy tilini o'rganishimizda juda yuqori. Lekin, xitoy tilining ayrim masalalari, jumladan paxtachilik atamalari masalasi alohida chuqur izlanishlarni talab qilib turgan dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi.

Tadqiqotda qo'llanilgan uslublarning qisqacha tavsifi. Ishni o'rganish davomida to'plangan materiallar zamonaviy tilshunoslikda keng ko'lamda qo'llanib kelinayotgan tavsifiy, tahliliy, tarjima hamda taqqoslash metodlaridan foydalanildi.

Tadqiqot natijalarining nazariy va amaliy ahamiyati. Tadqiqotning nazariy ahamiyati shundan iboratki, xitoy paxtachilik atamalarining va paxtachilikga bevosita bog'liq bo'lgan so'zlarning semantik jihatlar, leksik xususiyatlari, ularning paxtachilik termin sifatida ma'no va tarjimalari tahlil etildi. Ushbu tadqiqotning amaliy ahamiyati sifatida materiallaridan xitoy tili leksikologiyasi, tarjimashunoslikga oid maxsus fanlarda, xitoy tiliga oid o'quv qo'llanmalar, lug'atlarda qolaversa o'zbek va xitoy paxta sanoati bilanshug'ullanuvchilar uchun keng foydalanish imkonini beradi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi. Birinchi marta xitoy tili paxtachilik atamalarining leksik – semantik tahlili interpritatsiya, tahliliy, tavsifiy metodlari asosida amalga oshirildi. Xitoy tilidagi paxtachilik atamalari klassifikatsiyasi

⁶Махмудходжаев М.Х., Бекмуратов И.Н. Хитойёзуви.-Т.: “Матбуот”, 1990.42б.

⁷Каримов А.А. Хитойтилидаги хисобсўзлар: лексик-семантик, структурал ва функционал таҳлил. –Т.: Фан ва технологиялар, 2003.119 б.

⁸Каунбаев М.Т.Хитойча-ўзбекча лингвистик атамалар.-Т.:ТДШИ,1993.40 б.

⁹Зиямухамедов Ж.Т. Пе Сунлининг сеҳрли новеллалари (сюжетнинг келиб чиқиши ва ривожланиш масалалари): Филол.фан.номзод...дис.-Т.,2005.

¹⁰Носирова С.А. Ҳозирги замон хитой тили дипломатик терминларининг лексик-семантик ва структур таҳлили:Филол.фан.номзод...дис.-Т.: ТДШИ,2008.169 б.

¹¹Хашимова С.А. Ҳозирги хитой тилида редупликация: Филол.фан.номзод...дис.-Т.: ТДШИ,2009.161 б.; Хашимова С.А.,Носирова С.А. Хитой тили грамматикаси.- Т.,2011.180 б.

¹²Султанова Л.А., Зиямухамедов Ж.Т. Хитой тили.-Т.: Кудрат принт,2009.239 б.

asosida faol va passiv guruhlarini aniqlandi. Terminlar esa hususiyatiga ko'ra chegaralangan va chegaralanmagan turlarga ajratildi. Xitoy paxtachilik atamalarini paradigmatic jihatlari tavsifiy, tahliliy komponent metodlar asosida o'rganildi.

Dissertatsiya ishining ilmiy - tadqiqot ishlar rejalari bilan bog'liqligi. Tadqiqot Toshkent davlat sharqshunoslik instituti ilmiy - tadqiqot ishlari rejasi asosida bajarilgan. Dissertatsiya mavzusi Toshkent davlat sharqshunoslik institutining Ilmiy kengashi tomonidan tasdiqlangan (2012 yil 29 noyabr, №4-sonli bayonnoma).

Dissertatsiya natijalarining e'lon qilinganligi. Dissertatsiya ishi bo'yicha 2 ta ilmiy maqola chop etilgan.

Dissertatsiya tarkibining qisqacha tavsifi. Mazkur magistrlik dissertatsiya ishi kirish, uch bob, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro'yhatidan iborat. Har bir bob o'z mazmuni va mohiyatidan kelib chiqqan holda ichki qismlarga bo'lingan.

Birinchi bob da xitoy tilida termin va uning o'ziga xos hususiyatlari, xitoy tili terminologiyasi sohasi va terminlar yasallishining grammatik usullari haqida qisqacha bayon etilgan. Xitoy tili terminologiyasi struktur tuzulishi va ularning tiplarga ajralishi paxtachilik terminlari misolida ko'rib chiqildi. Tarkibi qo'shma yoki murakkab so'z bo'lgan paxtachilik terminlari qisqacha tahlil etildi.

Ikkinchi bob da paxtachilik terminologiyasining semantik klassifikatsiyasi ichki guruhlariga bo'lib o'rganildi. “ *Paxta* - 棉花 *mian hua* “ atamasining tahlili va ushbu so'z ishtirokidagi boshqa atamalarining yasallishi ko'rib chiqildi. Paxtachilik atamalarining xususiy va umumiy guruhlariga ajratilib misollar keltirilgan. Paxtachilik terminlarning semantik

klassifikatsiyasida qo'llanilish doirasiga ko'ra aktiv va passiv guruhlarga ajratilib, misollar tarjimalari bilan berilgan.

Uchinchi bob paxtachilik terminlarining semantik tahlili va tarjimadagi o'ziga xosliklariga bag'ishlangan bo'lib, xitoy tilida paxtachilik atamalarining leksik – semantik tahlili qisqacha ko'rib chiqildi, paxtachilik terminlarining tahlil usullari va asosiy tushunchalari va paxtachilik terminlarini qo'llanish doirasiga ko'ra guruhlarining leksik-semantik tahlili keltirilgan.

Har bir bob so'ngida va umumiy hulosada tadqiq etilgan materiallar tahlildan kelib chiqadigan asosiy natijalar, fikrlar bayoni berilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatida esa adabiyotlar yozilgan tiliga qarab tizimlashtirilgan bo'lib, avvalo o'zbek va rus tillaridagi manbalar, so'ng xitoy tilidagi adabiyotlar yozilgan tili alifbosi tartibida keltirilgan. Xitoy tilidagi adabiyotlar ro'yxati esa ularning o'qilish (pinyin) sistemasining alifbosiga ko'ra tizimlashtirilgan. Ro'yxat so'ngidan Internet manbalari keltirilgan.

Ilova qismida esa mavzu yuzasidan tayyorlangan qisqacha o'zbekcha – xitoycha paxtachilik atamalari lug'ati va paxta sanoatiga bog'liq ma'lumotlar keltirilgan.

I bob. Xitoy tilida termin va uning o`ziga xos hususiyatlari

Xitoy tilshunosligini va aynan lug`at boyligini o`rganishga bo`lgan qiziqish tobora ortib bormoqda. Xususan xitoy tili lug`at boyligining taraqqiyot yo`llarini o`rganish, uning tahlillariga bag`ishlangan ishlar ancha dolzarb hisoblanib, yosh tadqiqotchilarni ham o`ziga jalb qilmoqda.

“Termin (lat.), ya’ni atama fan - texnika, kasb - hunarning biror sohasiga hos muayyan bir tushunchaning aniq va barqaror ifodasi bo`lgan so`z yoki so`z birikmasidir” . Yoki “Atama - mahsus ilmiy tushuncha ma'nosini ifodalovchi so`z yoki so`zlar birikmasidir”<sup>13</sup>. O. S. Axmanovanning fikricha, “atama mahsus tushunchalarni aniq ifodalash va hos narsalarni to`g`ri talqin etish maqsadida vujudga keltirilgan (qabul qilingan, o`zlashtirilgan) tildagi (ilmiy, texnikaviy va b.) mahsus so`z yoki so`zlar birikmasidir”.

Hozirgi zamon mantiqshunoslari “atama”, “termin” so`zi bilan birgalikda “term” so`zini ham qo`llashadi. Rus tilida “termin” va “term” tushunchalari mavjud bo`lsa, ingliz tilida ikkala ma'noni o`zida mujassam etgan “term” so`zi qo`llaniladi va bu so`zdan o`z navbatida yana bir necha boshqa ma'nolar kelib chiqadi. “Term” (ing. term , fr.terme, lot. terminus “chegara”, keyinroq – “ifoda”, “izoh”) bizni qiziqtirayotgan ma'noda inglizlar tomonidan “technical term” degan so`z birikmasi bilan ifodalanadi va so`z birikma ko`p hollarda “texnik atama” degan holda tarjima qilinadi. Aslida bu texnika atamasi emas, balki umumiy ma'nodagi atamani bildiradi. “Technical” sifat so`zi bu yerda grekcha “san'at, mohirlik, kasb - hunar” ma'nolarga yaqin bo`lgan ma'noda

¹³O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. “Davlat ilmiy nashriyoti ” -Toshkent , 2002.- B.165.

ishlatilgan. Shunday qilib, inglizcha “technical term” atamasi atamaning mahoratliyligi va nisbiy yo`naltirilganligini ko`rsatish uchun qo`llanilgan.¹⁴

Shunisi qiziqarliki, lot. “terminus” so`zining kelib chiqishi grekcha ma'nosi bilan bog`liq: 1.poyga maydonidagi ohirgi ustun; 2. chegara, kun. Lekin o`zining terminologik ma'nosiga bu so`z faqatgina lotin tilida ega bo`ldi:

1. mantiqiy (definision, nominativ) jihat (D.S.Lotte, V.P.Danilenko, T.L.Kandelaki): «Ma'lum bir tushunchalar sistemasida o`zining definisiyasini talab qiluvchi so`z yoki so`z birikmasi atama sifatida qabul qilinadi».

2. funksional (kontekstual) jihat (G.O.Vinokur, O.S.Axmanova, B.N.Golovin va b.): «Atamaning to`la ma`nosi faqatgina uning haqqoniy vazifasi, metasintaksisi orqali ochiladi».

Yuqoridagi ikki qarash ham ahamiyatga ega. Til bu murakkab, ko`p jihatli hodisa bo`lib, uni o`rganishda turli - xil qarashlar, fikrlar, xulosalar kelib chiqadi va demakki, turli - xil uslublar qo`llanilishini taqozo etadi .

Shu o`rinda bir savol tug`ilishi mumkin: “ so`z” va “ atama” bir narsami yoki har hil ma`nolarni anglatuvchilarmi? A.A.Reformatskiy ushbu masalaga bildirgan fikri quyidagicha: “Albatta, har bir atama bu so`z. Lekin har bir so`z atama emas. Agar so`z faqatgina atama sifatida qo`llanilayotgan bo`lsa, u holda uning “oddiy so`z” dan farqini qidirish befoyda. Biroq, ko`pincha, ma'lum - bir “so`z” goh atama bo`lib qoladi, goh atama bo`lmaydi. Atama ko`rinishiga ushbu so`zlar tuzilishi bilan moslashib oladi. So`z atamaga aylangach o`zining sinonimlik va antonimlik hususiyatlarini yo`qotadi”.¹⁵

Demak, atama so`z bo`la oladi, biroq har qanday so`z atama bo`la olmaydi. Chunki, eng avvalo, so`z o`zi izohlayotgan tushunchaning talabini, ehtiyojini to`la qondirib, u haqidagi ma'lumotni o`zida imkon qadar mujassam

¹⁴ Суперанская А.В., Общая терминология. – М. “Наука”, 1989. – В13.

¹⁵ Реформатский А.А. Мысли о терминологии //Современные проблемы русской терминологии. – М., 1986.- В 145

qilgan bo'lishi lozim. Aks holda u so'z so'zligicha qolaveradi. So'z atamaga aylangach atamaga hos bo'lgan hususiyatlarning vujudga kelishi tabiiydir. Shunday qilib, atama – so'z yoki so'z birikmasi bo'lib, u imkon qadar bir ma'nolikka intiladi. Tilshunos olimlarning fikrlariga ko'ra, atama sinonimlik va antonimlik hususiyatlarga ega emas. Biroq ma'lum - bir tushuncha ayrim vaqtda bir nechta atama bilan berilishi mumkin.

Oddiy so'z uchun tashqi shakl muhim bo'lsa, atama uchun birinchi o'rinda uning mazmuni turadi. Shakl esa atama yaratilishining boshlang'ich paytida u qadar aniq bo'lmasligi mumkin. Bu atamaning umumiy leksikadan farqini belgilab beradi. So'z uchun uning jaranglashi, ya'ni tovushlar bilan ifodalanishi, mazmuni va nomlanilayotgan narsa-buyum o'rtasidagi bog'liqlik bir butunlik sifatida gavdalansa, atamada bunday butunlik kuzatilmaydi. Masalan, agar gap atamaning leksik yoki sintaktik bog'lanishlari haqida ketsa, atama bu o'rinda so'z sifatida qabul qilinadi, lekin atamaning tushuncha bilan bog'liqligi haqida gap ketsa, bu o'rinda atama so'zga qarama – qarshi qo'yilib, uning tushunchasi mahsus tushuncha sifatida umumiy tushunchaga zid bo'lgan tarzda qabul qilinadi. Bu esa o'z o'rinda «atama-tushuncha» va «atama-so'zlarni» farqlashni taqozo etadi. Atama-so'z va atama-tushuncha bir narsa emasligi har hil tillardagi bir fanning atama sistemalarini taqqoslashda namoyon bo'ladi, chunki bu tillarda bir tushuncha turli so'zlar bilan ifodalanadi.¹⁶

Shuyu 术语 “atama” atamasi “Cihai” nomli izohli lug'atda frazeologiya atamasiga nisbatan ishlatilgan bo'lib, uning tarkibiga maqollarni, matallarni, aforizmlarni, hikmatli so'zlarni, chengyu (frazeologizmlar) larni kirgizganlar.¹⁷

Yuqorida keltirilgan ta'riflardan “atama” uchun umumiy ta'rif yo'qligi ko'rinib turibdi, desa bo'ladi. Turli kasb egalarida “atama” bilan bog'liq bo'lgan turlicha tushunchalar va yondoshuvlar vujudga kelgan. Masalan, mantiqiy atama

¹⁶ Nosirova S.A. Hozirgi zamon xitoy tilida diplomatik atamalarning leksik – semantik va struktural tahlili. - Toshkent 2007. - B.21

¹⁷ “Cihai” lug'ati. – Pekin, 1995. - B. 1572

deganda definisiyasi belgilangan har qanday soʻz tushinilishi mumkin. Atamani bunday tarzda qabul qilish Platon davrida qadimgi grek ilm-fan sohasida vujudga kelgan va bir necha ming asrlardan oʻtib kelgan. Faylasuflar atamani - definisiyalar qisqaruvi, deb tushunishadi va atama va definisi oʻrtasida “ = ” belgisini qoʻyishadi. Tilshunos – lingvist tomonidan bu oʻrinda “ = ” belgisi qoʻllanilmaydi, chunki atama – bu tushunchaning nomi, definisiya ushbu nomning keng qamrovli taʼrifidir. Lingvist baʼzi hollarda oʻzlashtirilgan soʻzni “atama” deb biladi, chunki tilning lugʻaviy tarkibida oʻzlashtirma “ oʻzga ” ligi bilan ajralib turadi.¹⁸

Atama – maʼlum vaziyatlarda qoʻllaniladigan fan va siyosiy ijtimoiy (kasbiy) faoliyatda qabul qilingan mahsus soʻz yoki soʻz birikmasidir. Atama – maʼlum doiradagi kasbiy bilimlarning tushunchalar sistemasiga kirgan tushunchaning soʻz bilan ifodalanishi. Atama – maʼlum maqsadga qaratilgan tilning eng asosiy tushuncha birligi, deyish mumkin.

Hozirgi kunda atamani uning qandaydir bir qatʼiy belgisini ilgari surgan holda, lingvistik izlanishlar obʼekti sifatida turli tomonlama sharhlash anʼanasi vujudga kelmoqda:

A.A.Reformatskiy fikriga koʻra, sof atamalar vazifasini ot turkumidagi soʻzlar bajaradi. Turli shakldagi atamalarga oʻz qarashini bildirayotganda u atamalar vazifasida ham oʻz til soʻzlari ham oʻzlashmalar, xalqaro soʻzlar, shuningdek sunʼiy (yasama) soʻzlar ham kelishi mumkinligini taʼkidlagan.

“Atama” shuyu 术语 soʻziga xitoy tilshunoslari tomonidan quyidagicha taʼrif beriladi: “Atamalar - bu fan – texnika sohasida qoʻllaniluvchi mahsus soʻzlardir. Fan – texnikaning har bir sohasi koʻplab atamalarni ishlatadi. Har bir atama esa fan – texnika doirasidagi mahsus maʼnoni ifodalaydi. Xitoy tilshunoslarining fikricha, atamaning oddiy soʻzdan farqi uning qoʻllanilish

¹⁸Суперанская А.В. Общая терминология. – М.: “Наука”, 1989. –В. 11.

doirasi cheklanganligi va aniq tushunchani ifodalaganidadir. Xitoy tilida ham atamalar sinonimiya, omonimiya va ekspressivlik sifatlariga ega emaslar.”¹⁹

Hozirgi zamon xitoy tili paxtachilik atamalarining rivojlanishiga davlatning ichki va tashqi siyosati, savdo va iqtisod, qishloq xo'jaligi, sarmoya, moliya, fan va madaniyat, transport, ekologiya va boshqa sohalardagi aloqalari, ayniqsa hozirgi kunda dunyo bo'yicha paxta yetishtirish bo'yicha birinchi o'rinda turganligi va XXR ning paxta sanoatini jadal rivojlanishi ham ta'sir etmay qolmaydi. Bu esa atamashunoslik sohasi uchun aktual va kompleks vazifalarni keltirib chiqaradi. Atamashunoslik yutuqlari, ba'zi xollarda ma'lum - bir davlatni milliy manfaatlarini ta'minlashda katta xizmat qiladi, ushbu maqsad uchun mustahkam zamin yaratadi. Shu bilan birga, atamashunoslik masalalariga yuzaki yoki e'tiborsiz qarash va yondoshuv, ma'lum bir davlat uchun uning xalqaro aloqalarida muammolar keltirib chiqarishi, ushbu davlatning milliy manfaatlariga katta zarar keltirishi mumkin.

1. Xitoy tili terminologiyasi sohasi va terminlar yasallishining grammatik usullari

Tilning lug'at tarkibida terminologiya qismi katta bir o'rinni egallaydi. Termin – ilm-fan va boshqa muayyan sohalarga oid tushunchalarning aniq atamasi bo'lgan so'z yoki so'z birikmasidir. Uning qo'llanilish doirasi shu soha bilan chegaralangan, lekin umumiste'moldagi so'zlar ma'lum bir sohaga oid tushunchani ifodalovchi so'z sifatida ishlatilishi, terminga aylanishi mumkin. Bunday hollarda u so'z dastlabki ma'nosi bilan umumiste'moldagi leksikaga, maxsus (terminologik) ma'nosi bilan esa terminologik (chegaralangan) leksikaga oid bo'ladi.²⁰ Terminlar bir ma'noli, tizimga solingan bo'lishi va emotsionallikka ega bo'lmasligi kabi belgilari bilan umumiste'moldagi so'zlardan farq qiladi.

¹⁹ 语言学名词解释。- 北京。商务印书馆，1960。B. 57

²⁰ Ҳоҗиева А., Дониёров Х. Ҳозирги ўзбекадабий тили. – Тошкент, 1980. – В. 129

Xuddi shu singari xitoy tilida ham terminlar umumiste'mol so'zlaridan ajratiladi, bu haqida O.Frolova biologik terminlar misolida to'liq ma'lumotlar bergan, uning yozishicha, xitoy tili terminlarining uchta o'ziga xos xarakteri mavjud: semantik (bir ma'nolilik, aniqlilik, termin sifatida bir xil tushunish, terminning stilistik betarafligi), sintaktik (tizimga solinganlik) va pragmatik (terminning qo'llanilishga qulayligi, darajasi, qisqa va lo'ndaligi).²¹

So'z yasaliishi va terminlardan tashqari tarjimalar natijasida juda ko'p qo'llaniladigan tushuncha – bu so'z birikmasidir. So'z birikmasini hosil qiluvchi komponentlar (so'zlar) leksik mustaqilligini saqlaydi va ular o'rtasida sintaktik aloqa ham bo'ladi. So'z birikmasining qo'shma so'zdan farqi shundaki, qo'shma so'zning komponentlari morfema, so'z birikmasining komponentlari esa so'z bo'ladi.²² Bunday so'z birikmasi hamda qo'shma so'z kabi til birliklari xitoy tilida ham katta qiyinchiliklar bilan farqlanadi. Mana shu so'z birikmasi va qo'shma so'zni bir-biridan ajratishning bir qancha ko'rinishlari haqida V.I. Gorelov qisqacha to'xtalib o'tgan.²³ Mazkur ishni amalga oshirish jarayonida paxtachilik atamalarini ifoda etishda so'z birikmasidan keng qo'llanildi.

Xitoy tili terminologiyasi sohasidagi izlanishlar zamonaviy xitoy tili lingvistikasini o'rganishdagi ham qiziqarli ham dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Hozirgi xitoy tili lug'at boyligini o'rganishda terminologiya sohasi eng murakkab sohalardan biridir. Shuning uchun ham terminologiya masalalarida o'zbek tili terminologiyasi bilan qiyoslab o'rgandik. Ma'lum bir terminologiya sistemasini o'rganishda o'zbek va xitoy tilida paxtachilik terminologiyasi o'ziga hosdir. Paxtachilik terminologiyasining boshqa guruh terminologik tizimlari, masalan qishloq xojalik, yengil sanoat terminologik tizimlari orasida tutgan mavqei va o'rnini tasavvur qilish uchun o'zbek va xitoy xalqlarining paxtachilik bilan qadim zamonlardan beri shug'ullanib kelayotganini va ayniqsa

²¹ Фролова О.П. Словообразование в терминологической лексике современного китайского языка. - Новосибирск: Наука, 1981. - В. 130

²² Ҳожиёв А., Дониёров Х. Ҳозирги ўзбек адабийтили. –Т., 1980. -Б. 173

²³ Горелов В. И. Лексикология китайского языка. – М., 1984. - С. 11

so`ngi o`n yil davomida paxtachilik sohasining nufuzi tobora ortib borayotganini ko`rishimiz mumkin.²⁴

Har bir sohadagi yutuqlar uzviy ravishda shu soha terminologiyasira katta ta`sir o`tkazadi. Xitoy tiliterminologiyasi rivojlanishi va o`rganilishi davomida ilmiy yangilik va kashfiyotlar, bahsli muammolar, ijobiy o`zgarishlar albatta o`z aksini topadi. Terminologiya har bir sohada tegishli miqdordagi atamalarni o`z ichiga oladi va ushbu sohadagi barcha izlanishlar aynan bir soha terminologiya tizimini, uni paydo bo`lish va rivojlanishini o`rganish mumkinligini ko`rsatadi. Maxsus terminologik tizimlar, shu qatorda paxtachilik terminologiyasining paydo bo`lishi va rivojlanishi bevosita Xitoyning xalqaro aloqalari, iqtisodiyoti, qishloq xo`jaligi va shu kabi ko`plab sohalarining sezilarli yaxshilanib borayotganidan dalolatdir.

Ilmiy – texnikaviy bilimlarning jadal rivoji hozirgi kunda xitoy tili lug`at boyligini ham boyitmoqda. Aynan 90 % dan ortiq yangi so`zlar maxsus atamalardir. Terminlarning ortib borishi umumiste`mol so`zlarining ortib borishidan ancha ildam ba ko`pdir, shuning uchun ham maxsus leksikani o`rganish til rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu o`rinda B. N. Golovinning: “ Termin bu alohida so`z yoki so`z birikmasi bo`lib, maxsus mutaxassislar va maxsus kasb egalari uchundir. Masalan ilmiy, ishlab chiqarishga oid, savdo sotiqqa oid ”degan fikrini keltirib o`tishning o`zi kifoya.²⁵

Tilning grammatik hususiyatlaridan kelib chiqqan holda so`z yasalishi barcha tillarda turli xil usullarda amalga oshiriladi. Jumladan xitoy tilida so`z yasalishining kompozitsiya, affiksatsiya, abbreviatsiya, boshqa tillardan o`zlashtirish kabi usullari mavjud. Affiksatsiya, ya`ni qo`shimcha qo`shish

²⁴Cotton outlook – “ФактыХлопке“ Toshkent . 2013. –В. 4.

²⁵Головин Б.Н. , Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах.- М.: Высшая школа, 1987.- В. 109 .

orqali yasaladigan usul nisbatan kamroq uchraydi.²⁶ Xitoy tilida asosan ot, fe'l, sifat soʻz turkumlariga mansub boʻlgan soʻzlar yasaladi va ular quyidagi besh xil grammatik komponentlarning oʻzaro qoʻshilishi natijasida amalga oshiriladi:

- I. Atributiv model – bunda birinchi komponent ikkinchi komponentni aniqlab keladi hamda ular oʻrtasida aniqlovchi-aniqlanmish munosabatlari paydo boʻladi. Ushbu model yordamida ot soʻz turkumiga mansub boʻlgan soʻzlar yasaladi. Masalan, 没积生棉花 *meijisheng miánhuā* – “oʻlik paxta” 赤芍 *chìsháo* – “och qizil sallagul”
- II. Kopulyativ model – bunda komponentlar oʻzaro teng huquqli boʻladi va bu modelda asosan sinonim, antonim, uyushiq soʻzlar ishtirok etadi. Masalan: 增加 *zēngjiā* – “oshirmoq, orttirmoq, kuchaytirmoq”.
- III. Fe'l-ob'ektli model – birinchi ish-harakatni ifodalovchi komponent ikkinchi ot soʻz turkumiga mansub boʻlgan komponentga, ya'ni ob'ektga qaratilgan. Bu model orqali ot, fe'l soʻz turkumiga mansub soʻzlar hosil boʻladi. Masalan: 包装 *bāozhuāng*– “qadoqlash”.
- IV. Fe'l-natijaviy model – bunda birinchi komponent ish-harakatni ikkinchi komponent esa uni natijasini ifodalaydi. Bu modelda faqat fe'l soʻz turkumiga oid soʻzlar yasaladi. Masalan: 改善 *gǎishàn* – “yaxshi tomonga oʻzgarish”.

Sub'ekt-kesimli model – bunda birinchi komponent sub'ektni ikkinchi komponent uni harakatini yoki holatini bildiradi. Bu model

²⁶ Котелова Н.З. К вопросу о специфике термина.//Лингвистические проблемы научно – технической терминологии.// - М.: Наука, 1970.-В 143- 144

yordamida ot, sifat va fe'lga mansub soʻzlar yasaladi.²⁷ Masalan: 光敏 *guāngmǐn* – “yorugʻlikni sezuvchanlik”.

2. Xitoy tili terminologiyasi struktur tuzulishi va ularning tiplarga ajralishi (paxtachilik atamalari misolida)

Xitoy tili terminlarni asosan soʻz qoʻshish va affiksatsiya usuli orqali yasalgan soʻzlar va chet tillaridan oʻzlashgan soʻzlar tashkil etadi. Xitoy tilidagi barcha terminlar barchasi murakkab soʻzlar va soʻz birikmalaridir. Ular yuqorida taʼkidlab oʻtganimizday ikki guruh, yaʼni asosiy komponentlarning atributiv munosabatda yoki kopulyativ munosabatdaligiga qarab ajraladi. Ushbu ikki tipning yana bir farqi shundaki, kopulyativ munosabatda bir kategoriyaga kiruvchi komponentlarga ega boʻlishi mumkin, atributiv munosabatda esa qatʼiy qoida boʻlmasa ham komponentlar turli kategoriyaga mansub boʻladi.²⁸ Quyida atributiv va kopulyativ model orqali yasalgan terminlarni koʻrib chiqamiz. Ushbu terminlar xitoy tili grammatikasiga xos boʻlgan qoidaga, yaʼni termin tarkibidagi komponentlar qatʼiy ketma ketlikka rioya qiladi: aniqlovchi aniqlanmishdan oldin, toʻldiruvchi holdan keyin va hol egadan keyin keladi. Bu tartibning buzilishi termin maʼnosini oʻzgarishiga, tobe va hokimlikni buzilishiga olib keladi.

Xitoy tili terminologiyasi tuzulishi jihatdan yana quyidagi tiplarga ham boʻlinadi:

1. Aniqlash orqali bogʻlangan terminlar tipi
2. Natija orqali bogʻlangan terminlar tipi
3. Subyektiv- predikativ bogʻlangan terminlar tipi

Aniqlash, aniqlab keltirish orqali bogʻlangan terminlar tipi. Lyu Chjivey oʻzining “Словообразование в китайском языке” nomli ishida aniqlab kelish

²⁷ Семенов А. Л. Лексика китайского языка. – Москва., 2000. – С.39.

²⁸ Иванов В.В. Терминология и заимствования в китайском языке. М., Наука, 1973.- С.171.

orqali yasalgan murakkab soʻzlarning 5 turdagi struktur modellrini koʻrsatib oʻtadi:

- Ot+ot
- Sifat+ot
- Feʼl+ ot
- Son+ot
- Ravish+ot²⁹

Ushbu modellar ichida asosan yuqoridagi 4 turini keng uchratishimiz mumkin.

Murakkab soʻzlar orqali yasalgan va soʻz birikmalari orqali ifodalangan terminlarni tuzilishini koʻrib chiqamiz. Ushbu terminlarda komponent sifatida oʻzak morfemalarni olishimiz mumkin, ular predmetni, harakatni yoki uning sifatini belgilab kelishi mumkin.

Masalan, *土著 tuzhu* “ildiz” termini olib koʻrsak, birinchi morfema *土 tu* “yer” va ikkinchi *著 zhu* “aniq, maʼlum va bermoq” maʼnosidagi soʻzlaridan olingan. (- Ot+ot)

“*棉花品质 mian hua pinzhi*” “paxtaning sifati” termini, *棉花 paxta* va *品质* “harakter”, “sifat” maʼnolaridagi soʻzlardan olingan.

棉絮 mianxu – “qavilgan paxta, sirma” termini ikkita

棉 mian – “gʻoʻzapoya”

絮 xu – “qattiq, dagʻal, (paxtaga nisbatan), taralgan maʼnoli”

soʻzlardan iborat. Lekin istisno sifatida aynan shu termini biz iseʼmol qiladigan shirin paxta shirinligi maʼnosida ham qoʻllaniladi.

“*棉籽油 mianziyou* – paxta yogʻi” termini esa uch soʻzdan tashkil topgan:

1) *棉 mian* – “gʻoʻzapoya”

²⁹Лу Чживэй. Словообразование китайского языка. Пекин, 1964. –С.164.

2) 籽 *zi* – “ *urug` , mag`iz,`* ”

3) 油 *you* – “ *yog` “ so`zlaridan iborat.*

“ 送 风 机 *songfengji* – *havo purgagich(paxtachilikda` ), ventilyator`*termini esa:

送 *song* - “*yubormoq, jo`natmoq, yo`nalmoq`*”

风 *feng* – “*shamol`*”

机 *ji* – “*mexanizm`*” *so`zlaridan iborat.*

**Subyektiv- predikativ bog`langan terminlar tipi.** Ushbu tipda terminning birinchi qismi uning subyekti, ikkinchi qismi esa uning harakatini bildiradi. Ushbu tipdagi terminlar paxtachilik terminologiya sohasida kam bo`lsa ham uchrab turadi.

Yuqorida keltirganimizdek, so`z yasalişini 5 ta katta guruhga ajratamiz. Quyida paxtachilik terminologiyasida ushbu modellarni misollar orqali ko`rib chiqamiz.

Fe`l – obyektli modelda terminlar asosan konstruktiv jihatdan mustahkam bo`lmaganligi sababli komponentlar o`rtasidagi bog`liqlik yo`qoladi. Asosan ushbu modeldagi fe`llar va boshqa komponentlar alohida so`z ko`rinishiga kirib qoladi.

Kopulyativ model orqali yasalgan terminlarni yasalişini Semenas A.L. xitoy tili zamonaviy- siyosiy leksikasi materiallari orqali ko`rib chiqib, ushbu model orqali yasalgan terminlar xitoy leksikasining barcha sohalarida keng ishlatiladi degan hulosaga kelgan.<sup>30</sup> Kopulyativ model orqali yasalgan terminlar o`z tarkibiga ham fe`lli ham otli morfemalarni olishi mumkin. Ushbu modeldagi so`zlar o`zaro sinonim komponentlar yoki antonim komponentlar bo`lishi mumkin. Tadqiqot ishi jarayonida komponentlarning o`zaro antonim holatida bog`langan terminlarni biz uchratmadik.

³⁰Семенов А.Л. Лексика китайского языка.- М.“Муравей”, 2000.-В. 96

Natija orqali bog'langan terminlar tipi. Bu tipdagi terminlar komponentlari orasida natijaviy munosabat mavjud bo'lib, bunda birinchi komponent fe'l, ikkinchi komponent esa sifat yoki fe'l bo'lishi mumkin. Bunday so'zlar odatda fe'llar bo'lib, ular biron bir harakat natijasini bildiradi. "Natija orqali bog'langan terminlar maxsus terminlarga kirmaydi, chunki ular deyarli konversiya hodisasiga uchramaydi va ular grammatik strukturaga ega"³¹. Ko'p hollarda bunday umumiste'moldagi so'zlar terminologiya leksikasida keng foydalaniladi.

Masalan, quyidagi misollardagi fe'l turkumidagi so'zlar termin ma'nosida yetakchi ma'noni beradi.

1) 菜棉机 *caimianji* – *paxta terish mashinasi* : yetakchi ma'noli fe'l:

termoq

2) 送风机 *songfengji* – *havo purgagich* : yetakchi ma'noli fe'l: *yubormoq*,

bermoq

3) 喷雾器 *penwuqi* – *changlatgich* , *kukunlatgich* : yetakchi ma'noli fe'l:

sepmoq, kukunlamoq

4) 航空养肥 *hang kong yang fei* – *aviaoziqlantirish*; yetakchi ma'noli fe'l:

oziqlamoq, boqmoq

5) 航空喷雾 *hangkong penwu* - *aviachanglash* ; yetakchi ma'noli fe'l:

changlash

6) 打包机 *dabaoji* – *toy presslash*: yetakchi ma'noli fe'l: *presslash*

7) 吸收 *xishou* – *singmoq* , *amortizator* ; yetakchi ma'noli

fe'l: singdirmoq

8) 加速 *jiasu* – *tezlatmoq* , yetakchi ma'noli fe'l: *oshirmoq*

³¹Хаматова А.А. Словообразование современного китайского языка. Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та, 1988.- С.224.

9) 驯化 xunhua – moslashmoq , akklimizatsiya, yetakchi ma'noli fe'l:

moslashmoq

10) 轮作 lúnzuò - almashlab ekish, yetakchi ma'noli fe'l: qilmoq

11) 第一收获 dì yī shōuhuò - birinchi terim, yetakchi ma'noli fe'l: termog

12) 一层耕地 yī ceng gendi - bir yarusli haydash, yetakchi ma'noli fe'l:

haydamog, yer haydamog

13) 放厩肥 Jiùféi - go`nglash, yetakchi ma'noli fe'l: sepmog, yoymog,

bermog

14) 把田变干净 Bǎ tián biàn gānjìng - dalani tozalash, yetakchi ma'noli

fe'l: alamashtirmog, o`zgartirmog

15) 变松地 Biàn sōng de - yer chopish , yetakchi ma'noli fe'l: bo`lmoq,

almashmog, o`zgartirmog

16) 耕地 gēngdì - yer haydash, yetakchi ma'noli fe'l: chopmog(yer),

haydamog

17) 大多开花 daduo kaihua - yoppasiga gullash, yetakchi ma'noli fe'l:

ochilmog

18) 出生果实 chusheng guoshi - meva tugish, yetakchi ma'noli fe'l:

tug`ilmog, tugmog

19) 品种互相的杂交 pinzhong huxiangde zajiao - avlararo chatishtirish ,

yetakchi ma'noli fe'l: chatishtirmog, qo`shmog

20) 零类型结枝实的 ling leixing jiezhishide – nol tipida shoxlash, yetakchi

ma'noli fe'l: bog`lamoq, termog, yaratmog

3. Tarkibi qo'shma yoki murakkab so'z bo'lgan paxtachilik terminlari tahlili

Terminlar komponentlari o'rtasida ma'lum bir semantik munosabat ham mavjud. Paxtachilik terminologiyasini ko'rib chiqqanimizda, terminlar ma'no mazmuniga ko'ra bog'langan ichki guruhlarni ham korishimiz mumkin.

Terminlar tarkibidagi tushunchalar orasida ma'lum bir semantik munosabat ham mavjuddir. Quyida o'zaro aloqador ma'nolarga ega terminologik sistemani ko'rib chiqamiz.

Ma'lum bir turkumga kiruvchi terminlarni bir tizimda joylashtirish mumkin. Birinchi guruh qilib, bir so'z ishtirokida boshqa terminlarni yasalishi, masalan,

棉包 *mianbao* – *paxta toyi*, bunda:

棉 *mian* - *g'o'zapoya* va **包** *bāo* – *o'ramoq, bog'lamoq, tugmoq, yo'rgaklamoq* va *o'ram, bog'ich, tugun* ma'nolarini bildiradi.

棉包箱 *mianbaoxiang* – *tortburchak toy* :

棉 *mian* - *g'o'zapoya*, va **包** *bāo* – *o'ramoq, bog'lamoq, tugmoq, yo'rgaklamoq* va *o'ram, bog'ich, tugun* va **箱** *xiāng* – *sandiq*,

滚包 *gunbao* – *presslangan toy*,

打包机 *dabaoji* – *toy presslash*,

打包棉花 *dabao miánhuā*, **包棉花** *bao miánhuā* – *tolani toylashva* boshqalar. Ushbu guruhda “toy” so'zi yetakchi so'zdir.

Ikkinchi guruhga “butundan – bo'lak” sxemasi orqali yasalgan terminlarni kiritishimiz mumkin. Masalan, “agroklimat - 农业气候 *nóngyèqìhòu*”, agro holatlardan biri, “**树皮茎** *shupíjīng* – *poya po'stlog'i*” ya'ni poyaning bir qismi.

Yana bir guruh qilib, ma'lum bir tuhuncha va undan yasalgan yoki tarbida mavjud va aynan shu so'z bilan bevosita ishlatiladigan terminlarni oilishimiz mumkin.

Masalan,

“纤维 xiānwéi – tola ” so'zi va undan

1) “棉花纤维 mian hua xiānwéi – paxta tolasi”termini tarkibi 4 mustaqil ma'noga ega :

棉 mian - g`o`zapoya

花 hua – gul

纤 xiān, jiān, qiàn – ingichka, nozik, ehtiyotkorona

维 wei – bog`lamoq, tugmoq, to`qimoq; bog`liqlik, so`zlaridan iborat.

2) “神经纤维 shen jing xianwei- asab tolasi ”termini ham :

神 shén – qalb; ruh, jon; zakovat

经 jīng; jìng – asos, asosiy

纤 xiān, jiān, qiàn – ingichka, nozik, ehtiyotkorona

维 wei – bog`lamoq, tugmoq, to`qimoq; bog`liqlik, so`zlaridan iborat.

3) 木纤维 mu xianwei - yogoch tolasi , lignosellyuloza termini:

木 mu – yog`och

纤 xiān, jiān, qiàn – ingichka, nozik, ehtiyotkorona

维 wei – bog`lamoq, tugmoq, to`qimoq; bog`liqlik, so`zlaridan iborat.

4) 粗制纤维 cu zhi xianwei - texnik tola termini :

粗 cū; cú – qattiq, dag`al, yirik

制 zhì - sistema, tizim, qator

纤 xiān, jiān, qiàn – ingichka, nozik, ehtiyotkorona

维 wei – bog`lamoq, tugmoq, to`qimoq; bog`liqlik, so`zlaridan iborat.

5) 血液纤维素 xueye xianweisu - biologik (fibrin) tola

血液 xueye - qon

纤维素 xianweisu- sellyuloza, fibrin:

纤 xiān, jiān, qiàn – ingichka, nozik, ehtiyotkorona

维 wei – bog`lamoq, tugmoq, to`qimoq; bog`liqlik so`zlaridan iborat.

6) 植物纤维 zhiwu xianwei - o`simlik tolasitermini:

植物 zhíwù – o`simlik, flora, ayrim terminlarda fito- old qo`shimcha sifatida

纤 xiān, jiān, qiàn – ingichka, nozik, ehtiyotkorona

维 wei – bog`lamoq, tugmoq, to`qimoq; bog`liqlik so`zlaridan iborat.

7) 合成纤维 hecheng xianwei - kimyoviy sintetik sun`iy tola termini:

合成 héchéng – tarkibtopmoq; sintetik

纤 xiān, jiān, qiàn – ingichka, nozik, ehtiyotkorona

维 wei – bog`lamoq, tugmoq, to`qimoq; bog`liqlik so`zlaridan iborat.

8) 纺织纤维 fangzhi xianwei - tekstil tola termini:

纺 fǎng – yigirmoq, ilmoq

织 zhī – tikmoq, to`qimoq

纤 xiān, jiān, qiàn – ingichka, nozik, ehtiyotkorona

维 wei – bog`lamoq, tugmoq, to`qimoq; bog`liqlik so`zlaridan iborat.

9) 人造纤维 renzao xianwei - suniy tola

人 ren – odam, inson, jins, nasl

造 zao – qurmoq, yasamoq, bajarmoq

纤 xiān, jiān, qiàn – ingichka, nozik, ehtiyotkorona

维 wei – bog`lamoq, tugmoq, to`qimoq; bog`liqlik so`zlaridan iborat.

10) 化学纤维 hua xue xianwei - kimyoviy (sintetik) tola

化 huà - o`zgarmoq, aylanmoq; tug`ilmoq

学 xué – o`qimoq, o`rganmoq, shug`ullanmoq

纤 xiān, jiān, qiàn – ingichka, nozik, ehtiyotkorona

维 wei – bog`lamoq, tugmoq, to`qimoq; bog`liqlik so`zlaridan iborat.

11) 黄纤维 huan xianwei - biologik sariq tola, sariq fibrilla

黄 huan – sariq

纤 xiān, jiān, qiàn – ingichka, nozik, ehtiyotkorona

维 wei – bog`lamoq, tugmoq, to`qimoq; bog`liqlik so`zlaridan iborat.

12) 纤维工业 xianwei gongye – to`qimachilik sanoati

纤 xiān, jiān, qiàn – ingichka, nozik, ehtiyotkorona

维 wei – bog`lamoq, tugmoq, to`qimoq; bog`liqlik

工 gong – ish, mehnat,

業 ye – ishlab chiqarish, korxona so`zlaridan iborat.

13) 纤维组织 xianwei zuzhi- tolali tarkib (masalan makkajo`xori poyasi)

纤 xiān, jiān, qiàn – ingichka, nozik, ehtiyotkorona

维 wei – bog`lamoq, tugmoq, to`qimoq; bog`liqlik

组 zǔ – birlik, blok, partiya

织 zhī - to`qimoq, yigirmoq, tikmoq so`zlaridan iborat.

14) 纤维植物 xianwei zhiwu – tolali o`simlik

纤 xiān, jiān, qiàn – ingichka, nozik, ehtiyotkorona

维 wei – bog`lamoq, tugmoq, to`qimoq; bog`liqlik

植 zhí - ekmoq, ko`paytirmoq, o`stirmoq

物 wù - narsa, buyum, predmet so`zlaridan iborat

15) 纤维结缔组织 xian wei jiedi zuzhi – mushak va to`qima tolalari

纤 xiān, jiān, qiàn – ingichka, nozik, ehtiyotkorona

维 wei – bog`lamoq, tugmoq, to`qimoq; bog`liqlik

结缔 jiédì – qo`shmoq, qo`shilmoq, birlashmoq

组织 zuzhi – tarkib, tizim, tashkilot, so`zlaridan iborat.

16) 纤维玻璃 xianwei boli – shisha tola

纤 xiān, jiān, qiàn – ingichka, nozik, ehtiyotkorona

维 wei – bog`lamoq, tugmoq, to`qimoq; bog`liqlik

玻璃 bōli – shisha, oyna ba'zan murakkab terminlar tarkibida vitro- , gio- old qo'shimchasi sifatida ham keladi.

17) 纤维蛋白 xian wei danbai – fibrin (fiziologiya)

纤 xiān, jiān, qiàn – ingichka, nozik, ehtiyotkorona

维 wei – bog'lamoq, tugmoq, to'qimoq; bog'liqlik

蛋 dàn - tuxum

白 bái – oq so'zlaridan iborat.

18) 纤维蛋白原 xianwei danbai yuan – fibrogen (fiziologiya).

纤 xiān, jiān, qiàn – ingichka, nozik, ehtiyotkorona

维 wei – bog'lamoq, tugmoq, to'qimoq; bog'liqlik

蛋 dàn - tuxum

白 bái – oq rang

原 yuán – asos, manba so'zlaridan iborat.

Yuqoridagi misollardagi so'zlarning tarjimasida ularning terminga mos keluvchi ma'nolaridan foydalanildi. Har bir so'zning albatta biz keltirgandan tashqari yana bir qancha sinonim va boshqa ma'noni anglatuvchi ma'nolari mavjuddir.³²

Qo'shma va murakkab so'zli terminlar birgina so'z qo'shish usuli bilan yasalganda bir birga aynan o'xshash bo'lib, bir butun yaxlit semantik harakterga ega bo'ladi. Har qanday termin tuzulishidan qat'iy nazar yaxlitlikka ega. Terminlarning kattaqismini so'z birikmasidan iborat terminlar tashkil etgani bois, ular nafaqat ma'lum bir strukturaga ega katta guruhni tashkil qiladi, balki,

³²www.Zhongga.ru

terminologik qatorlarni tizimlash va tuzilishiga ko`ra guruhlarga ajratishda ham asosiy o`rinni egallaydi.³³

Birinchi bob bo`yicha xulosalar

Birinchi bob tahlil natijalariga ko`ra quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Termin – ilm-fan va boshqa muayyan sohalarga oid tushunchalarning aniq atamasi bo`lgan so`z yoki so`z birikmasidir. Uning qo`llanilish doirasi shu soha bilan chegaralangan, lekin umumiste`moldagi so`zlar ma`lum bir sohaga oid tushunchani ifodalovchi so`z sifatida ishlatilishi, terminga aylanishi mumkin.

2. Xitoy tili terminlarni asosan so`z qo`shish va affiksatsiya usuli orqali yasalgan so`zlar va chet tillaridan o`zlashgan so`zlar tashkil etadi. Xitoy tilidagi asosan terminlar murakkab so`zlar va so`z birikmalaridir.

3. Tahlillar natijasida ma`lum bir turkumga kiruvchi terminlarni bir tizimda joylashtirish mumkinligi ko`rsatildi. Masalan, bir so`z ishtirokida ma`lum bir tizimga ega terminlar yasalishi *棉包 mianbao – paxta toyi, 棉包箱 mianbaoxiang – tortburchak toy 滚包 gunbao – presslangan toy, tolani toylash 打包棉花 dabao miánhuā, 包棉花 bao miánhuā 打包机 dabaoji – toy presslash*, va boshqalar. Ushbu guruhda **包 bao** “toy” so`zi yetakchi so`zligi belgilandi.

4. So`z yasalish usullari ichida kompozitsiya usuli yordamida hosil bo`lgan paxtachilik atamalari soni nisbatan ko`proq bo`lib, kompozitsiya usulining tobe negiz yordamida asosiy negiz harakteritikasi jihatlarini ko`rib chiqish natijasida atamalarning ma`lum bir qismi atributiv model yordamida hosil bo`lganligini ko`rishimiz mumkin. Komponentlar o`rtasidagi aloqalar bo`yicha olib borilgan tahliliy ish natijasida asosan ikki, uch va to`rt bo`g`inli

³³Хаматова А.А. Словообразование современного китайского языка. Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та, 1988. –С. 58

paxtachilik atamalarining modellari aniqladi. Biz ko'rib chiqqan paxtachilik atamalarining ko'p qismi to'rt bo'g'inli ekanligi aniqlandi.

5. Kompozitsiya usulining fe'l – obyektli modeli bo'yicha tuzilgan paxtachilik atamaları ham fe'l ham ot so'z turkimiga oid atamalar bo'lib, mazkur model bo'yicha yasalgan atamalarining o'ziga hos xususiyatlaridan – bu ajraluvchanlikka moyillik, ya'ni turli kontekst sharoitlarda birinchi va ikkinchi komponentlar orasida natijani ifodalovchi qo'shimcha elementlar qo'yilishi mumkin.

II Bob. Paxtachilik terminologiyasining semantik klassifikatsiyasi

1. Paxta 棉花 mian hua atamasining tahlili va ushbu soʻz

ishtirokidagi boshqa atamalarning yasalishi

Terminlarni semantik klassifikatsiyada shu sohaga koʻra qay darajada hosligi, qoʻllanish doirasi, darajasi, paxta yetishtirish uchun yil boʻyi qilinadigan mehnatning qaysi davrlarda va qanday maʼnoda qoʻllanishi va shu kabilar koʻzda tutiladi.³⁴

Shu sohaga qay darajada xosligi toʻgʻrisida. Bu belgisiga koʻra paxtachilikterminlarini ikki guruhga boʻlishimiz mumkin:

- xususiy terminlar,
 - umimiy terminlar.
- a) Xususiy yoki spetsefik terminlar guruhiga asosan paxtachilikka xos tushunchalarni ifodalovchi terminlar kiradi. Ular avvalo paxtachilik obʼyekti boʻlgan oʻsimlikni, uning xosilini va urugʻini bildiruvchi terminlardan iboratdir.

Olma, oʻrik kabi soʻzlar yolgʻiz oʻzi turgan holda, yani kontekstdan tashqarida ham maʼlum bir meva daraxtini, ham uning hosilini (meva) bildiradi. Bugʻdoy, arpa, joʻhori kabilar esa oʻsimlik va uning hosili (doni)dan tashqari ana shu oʻsimliklarning urugʻini ham ifodalaydi: “ Bugʻdoy eksang bugʻdoy oʻrasan, arpa eksang arpa olasan”. Yuqoridagi meva daraxtlari va gʻalla ekinlaridan farqli ravishda paxtachilik obʼyekti boʻlganoʻsimlik, uning hosili va

³⁴ Mamatov N. Oʻzbek paxtachilik terminologiyasi.- Toshkent:“ Oʻzbekiston fanlar akademiyasi”, 1955.- B.103.

urug`i maxsus terminlar orqali ifoda qilinadi: g`o`za 棉 mian – o`simlik, paxta 棉花 mian hua – hosil va chigit 棉籽 mianzi – urug`.

G`o`za mevasining yetilishidagi turli holatlarga ko`ra berilgan nomlar ham paxtachilikning hususiy terminlarini tashkil qiladi:

蕾铃 lei ling – ko`sak terminini tahlil qiladigan bo`lsak: “蕾 lěi – g`uncha, gulg`uncha, kurtak” ma`nosidagi va “铃 líng - qo`ng`iroqcha” ma`nosidagi ikki mustaqil so`zning qo`shilishidan yasalgan qo`shma so`z hisoblanadi.

“白蕾铃 bai lei ling – oq ko`sak,”bu so`zni ham yuqorida keltirilgan so`zlar singari tahlil qilib ko`ramiz.

白 bái – “oq rang” “aniq, aniqlashtirmoq”; “toza”, “behuda, foydasiz, bekorga” “tekin, bepul”;

蕾 lěi – “g`uncha”, “gulg`uncha, kurtak” ma`nosidagi va 铃 líng - “qo`ng`iroqcha” ma`nosidagi uch mustaqil so`zning qo`shilishidan yasalgan qo`shma termin hisoblanadi.

绿蕾铃 lui lei ling – ko`k ko`sak,termini tarkibi ham :

绿 lù; lǜ– “yashil”, “yorqin”, “ko`m – ko`k”;

蕾 lěi – “g`uncha”, “gulg`uncha, kurtak” ma`nosidagi va

铃 líng - “qo`ng`iroqcha” ma`nosidagi so`zlardan iborat.

开蕾铃 kaileiling - ko`sakning ochilishi termini:

开 kai – “ochmoq”, “ochilmoq”, “yoqmoq”

蕾 lěi – “g`uncha”, “gulg`uncha, kurtak” ma`nosidagi va

铃 *líng* - “qo`ng`iroqcha” ma`nosidagi so`zlardan iborat.

装配蕾铃 *zhuāngpèi lei líng* – ko`sak yig`ish termini tarkibini tahlil qiladigan bo`lsak alohida 4 ta mustaqil ma`noli :

装 *zhuāng* – “kiymoq”, “kiyinmoq”, “yasanmoq”, “tullanmoq” va “o`qlamoq(qurolni)”

配 *pèi* – “mos kelmoq”, “moslashmoq”, “juft bo`lmoq”, “birlashtirmoq”, “juftlik”

蕾 *lěi* – “g`uncha”, “gulg`uncha, kurtak”

铃 *líng* - “qo`ng`iroqcha” so`zlardan tashkil topgan.

Ushbu terminda 装配 *zhuāngpèi* so`zi “*termoq*”, “*yig`moq*” ma`nosida kelgan.

蕾铃的腐烂物 *leilingde fulanwu* - ko`saklarning chirishi termini ham:

蕾 *lěi* – “g`uncha”, “gulg`uncha, kurtak”

铃 *líng* - “qo`ng`iroqcha”

的 *de; dí; dì* – yordamchi so`z

腐烂 *fulan* – “chirimoq”, “irimoq”, “buzilmoq”

物 *wu* – “narsa”, “narsa tarkibi”, “mahsulot” so`zlaridan tashkil topgan.

Yuqoridagi misollarda keltirilgani kabi paxtachilik terminologiyasidagi qo`llaniladigan so`zlar kundalik hayotimizda kam uchraydi. Bular mahalliy xarakterga ega bo`lganligi sababli turli joylarda turlicha yuritiladi va turlicha tushinilishi ham mumkin. ³⁵

³⁵ Mamatov N. O`zbek paxtachilik terminologiyasi. O`zbekiston fanlar akademiyasi . T.1955.- B.106

Paxta terminining o`zini olib qaraydigan bo`lsak: paxta, chigitli paxta — g□o□zaning tola va chigitdan iborat asosiy mahsuloti. (Gossypium herbaceum L.) 棉花 mian hua paxta atamasi xitoy tilida ikki mustaqil ma`nodagi : 棉 mián-g`o`za, g`o`zapoya va 花 huā – gul, gulli so`zlardan tashkil topgan. ³⁶

Xususiyy terminlarning ko`pchiligi paxtachilikdagi asosiy narsani ifodalovchi 棉花 mian hua – paxta termi ishtirokida yasalib, yasama va qo`shma terminlar hisoblanadi. Masalan,

棉农 miannong – paxtakor: 棉 mian – “ g`o`zapoya” va 农 nóng “qishloq xo`jaligi”, “yer egaligi”, “dehqonchilik”; “harakat qilmoq”

棉籽 mianzi, 棉籽儿 miánzǐer – paxta chigiti:

棉 mian – “ g`o`zapoya” va 籽 zǐ - “urug`”, “don”

棉田 miantian – paxta dalasi: 棉 mian – “ g`o`zapoya” va 田 tián - “maydon”, “yer”, “shudgor”, “ekinzor”

棉絮 mianxu – sirma , qavilgan paxta:

棉 mian – “ g`o`zapoya” va 絮 xù - “dag`al (tolaga nisbatan)”

棉籽油 mianziyou – paxta yog`i :

棉 mian – “ g`o`zapoya; 籽 zǐ - “urug`”, “don ” va 油 yóu – “yog`”, “saryog` ”

棉包 mianbao – paxta toyi:

棉 mian – “ g`o`zapoya” va 包 bāo – “o`ramoq”, “tugmoq”, “bog`lamoq”, “o`z ichiga olmoq ”; “o`ram”, “tugun- tersak ”

美棉花 Měi miánhuā - Amerika g`o`za paxtasi:

³⁶ www.wikipedia.ru

美 měi - “chiroyli”, “go`zal”, “betakror”, “maqtovga loyiq”, “ijobiy hislatlar” va 美国 měiguó Amerika qo`shma shtatlarining qisqartirilgan formasi; 棉花 mian hua - “paxta ”

薄纤维棉花 Bó xiānwéi miánhuā - ingichka tolali paxta:

薄 bó; bò; báo - “ingichka”, “nozik”, “ozg`in”, “oriq”; 纤维 xiānwéi – “tola”, “vivianit”, “fibro” va 棉花 mian hua - “paxta ”

棉花的第二品种 Miánhuā de dì èr pǐnzhǒng - ikkinchi navli paxta; 棉花 mian hua - “paxta ” ; 的 de; dí; dì – yordamchi so`z, sintaktik jihatdan gapda yoki so`z birikmasida obyektini harakatini va sifatini ko`rsatadi, 第二 dì-èr- “ ikkinchi”, “ikkinchi darajali ” ; 品种 pǐnzhǒng – “tur”, “xilma - xillik”, “nav” va “zot”

点的棉花 diānde mianhua – nuqtali g`o`zalar:

棉织品 miánzhīpǐn - ip gazlama(paxta mato): 棉 mian – “ g`o`zapoya” ; 织 zhī – “tikmoq”, “to`qimoq”, “yigirmoq” “o`rilgan”, “to`qilgan”; 品 pǐn – “mahsulot”, “predmet”, “narsa ”, “buyum”, “baholamoq”, “sifatni belgilamoq”, “klassifikatsiya qilmoq” bu yerda 织品 zhīpǐn so`zi “mato”, “gazlama” ma`nosida kelgan.

Yuqorida keltirilgan misollar kabi 棉花 mian hua - “paxta ” atamasidan paxtachilikga hos yana ko`pgina terminlarni uchratish mumkin.

Keltirilgan misollardan ko`rinib turibdiki, xususi terminlarning katta bir qismi turli so`zlarga 棉花 mian hua paxta so`zini qo`shish orqali yasalgan. Ammo har qanday so`zga ham paxta so`zini qo`shish orqali paxtachilik termini

yasalmaydi, albatta. Shu bilan birga paxta so`zini har qanday so`zga qo`shib ulardan paxtachilikning yolg`iz o`ziga xos – hususiy terminlar yasab bo`lmaydi. Chunki ulardagi ma`no butkul o`zgarib ketishi mumkin.

Paxtachilik sohasidagi yana bir qancha terminlar esa umumiy bo`lib, hamma sohada ishlatilishi mumkin.

Masalan, 土著 tuzhu – ildiz, ayri barg , 岔叶子 chà yèzi, allyuvial tuproq - 冲积土 chōngjītǔ, ammiakli suv - 氨水 ānshuǐ, besh bargli gultoj - 五叶花被 wǔ yè huā bèi, besh bo`lakli gul - 元花 yuán huā, vegetativ barg - 植物性的叶 zhíwù xìng de yè, vegetativ ko`payish - 性使生殖 Xìng shǐ shēngzhí, vegetativ organlar - 性器官 xìngqìguān, gul bandi - 花梗 huāgěng, gul ichidagi nektarnik - 花里密 huā li mì , gul sirtidagi nektarnik - 花外 Huā wài , gul toji - 花被 Huā bèi, gul change- 花粉 Huāfěn, Gulkosa 花盘 Huāpán , gulkosa bo`lmalari - 花盘片 Huāpán piàn, gulkosa ichidagi nektarnik - 内花盘 密 Nèi huāpán mì, gulkosa nektarnigi - 花盘密 Huāpán mì, gulkosa sirtidagi nektarnik - 花外密 Huā wài mì , gulkosa tagligi - 花盘盆 Huāpán pén, gulkurtak - 花芽 Huāyá, vegetativ shox - 性枝 Xìng zhī , yovvoyi o`tlar- 使野草, organik o`g`itlar - 有机肥料 youjifeiliao, nav - 品种 pínzhong, murtak - 胚胎 peitai, mewaband - 果实根 guoshigen, mevapoya- 果实根 guoshigen, maysa - 幼芽 (草) youya, makroiqlim - 大空气 dakongqi, kuzgi shudgor- 秋天的犁过 田地 qiutiande liguo youdi, kuzgi haydov, kuzgi haydash - 秋天的耕地 qiutiande gengdi, kurmak - 米黍 mishu, kurtak - 芽 ya, loykash yer- 总潮湿的

土 zong zhaoshide tu, mavsumiy sug`orish normasi - 李节灌标准就 jijie guan
 biao zhun, madaniy tuproq - 作物土 zuowu tu, madaniy o`tlar - 作物草
 zuowucaos, meva tugish - 出生果实 chusheng guoshi, mikroo`g`itlar - 粉肥料
 fenfeiliao, mineral o`g`it - 矿物肥料 kuangwufeiliao, mavlararo chatishtirish -
 品种互相的杂交 pinzhong huxiangde zajiao, ob-havo ma`lumoti - 天气预报
 tianqiyubao, ob – havo sharoiti - 天气情况 tianqiqingkuang, oddiy og`itlar - 普
 通肥料 putong feiliao 一种类肥料 yizhong leifeiliao, oddiy haydash-普通耕
 putonggeng, qulay (optimal) sharoit - 方便温度 fangbian wendu kabi terminlar
 nafaqat paxtachilikda, balki g`allakorlik, bog`dorchilik, dehqonchilik
 terminologiyasida ham qo`llanadi va funksiyasi hamda tuzilishi farq qilmaydi.

Ammo 棉 mian – “g`o`za” termini asosida yasalgan

采棉机 caimianji – “paxta terish mashinasi”,

天然棉 tiānrán mián – “aborigen g`o`za”,

双二倍体棉 Shuāng èr bèi tǐ mián- “amfidiploid g`o`za”, “Butasimon
 g`o`zalar” - 丛生的棉花 cóngshēng de miánhuā, 一年的棉花 Yī
 nián de miánhuā - “Bir yillik g`o`za”, 一厘的棉花 Yī xiá de miánhuā-
 “Bir ko`sak paxtasi”, 一瓣的棉花 Yī bàn de miánhuā – “Bir chanoq
 paxtasi” 一传单棉花 Yī chuándān de miánhuā – “Bir chigit paxtasi”, 从田
 变干净棉花 Cóng tián biàn gānjìng miánhuā – “Dalani g`o`zapoyadan
 tozalash”, 术棉花 Shù miánhuā – “Daraxtsimon g`o`za”, 使野棉花 – “Yovvoyi

g`o`za”, *沙埋棉花 shamai mianhua* – “*Kelgindi g`o`zalar*” kabi terminlari haqida bunday deb bo`lmaydi. Bu terminlar orqali ifodalangan predmetlar boshqa sohalarda deyarli ishlatilmaydi.

Demak terminlarning biror sohaga nisbatan hususiy bo`lishi ulardan anglashilgan tushunchalarning shu sohangagina xosligi, boshqa sohalardagi o`ziga o`xshagan tushunchalardan biror hususiyatga ko`ra farq qilishi bilan belgilanadi.³⁷

Terminning ma`lum bir sohaga xosligi uning tashqi tuzilishidan ko`rinib turmasligi ham mumkin. Masalan:

农业气候 *nóngyèqìhòu* - *agroklimat*

农业指 *nongyezhi*- *agro ko`rsatma*

自受精力 *zishoujingli* - *avtofertil*

轻快的 *qingkuaide* – *yengil* , *momiq*,

减 *jian* – *ishqor*

恒温器 *hengwenqi* – *termostat*

氨化过磷酸钙 *an huàguò lín suān gài* - *ammiakli superfosfat*

氨肥料 *an féiliào* ammiakli - o`g`itlar

碳酸氢铵 *tàn suān qīng ān* - *ammoniy bikorbanat*

硝酸铵 *xiāo suān ān* - *ammoniy nitrat*

聚磷酸铵 *jù lín suān ān* - *ammoniy polifosfat*

硫酸铵 *liú suān ān* - *ammoniy sulfat*

磷铵 *lín ān* - *ammoniy fosfat*

³⁷ Mamatov N. O`zbek paxtachilik terminologiyasi. O`zbekiston fanlar akademiyasi . T.1955.-B.107

送风机 songfengji – havo purgagich

喷雾器 penwuqi – changlatgich, kukunlatgich, pulverizator

质量 zhiliang – sifat

等级 dengji – nav

季节灌溉标准就 jijie guan biǎozhun - mavsumiy sug`orish normasi

果实根 guoshigen - mevapoya va shu kabilar.

Yuqoridagi terminlardan ba’zilarini tahlil qilsak, masalan, 农业气候 *nóngyè qìhòu* – “agroklimat” termini ikki mustaqil ma’noli so’zlardan tashkil topgan qo’shma so’zdir.

农业 *nóngyè* – “qishloq xo’jaligi”, “agrar xo’jalik” va “yer egaligi”

气候 *qìhòu* - “mavsum”, “iqlim”, “shart - sharoit” va tarjimada qishloq xo’jaligidagi iqlim, shart sharoit, agroklimat ma’nosi nazarda tutiladi.

恒温器 *hengwenqi* – “termostat” termini :

恒 *héng* – “uzoq muddatga cho’zilgan”, “o’zgarmas”, “qat’iy”, “kengaytirmoq”, “tarqatmoq” va “o’yning birinchi choragi” kabi ma’nolarga ega .

温器 *wēnqì* – isitgich (grelka)

Ushbu termin texnik moslama (datchik) bo’lib, haroratga qarab moslama sovutish yoki isitish orqali ishlaydi.

喷雾器 *pēnwùqì* - changlatgich, kukunlatgich, pulverizator termini:

喷雾 *pēnwù* - “sepmoq”, “kukunlamoq”, “changlatish”:

喷 *pēn; pèn* - “sepmoq”, “sachratmoq”, “chochma sepmoq”

雾 *wù* - “tuman”, “tutun”, “par”;

器 qì - “asbob”, “apparat”, “uskuna”, “narsa - buyum”

Termin ma’nosi kukunlab sepadigan asbobni bildiradi.

2. Paxtachilik atamalarining xususiy va umumiy guruhlarga ajralishi

Umumiy terminlar guruhiga paxtachilik bilan birga dehqonchilikning boshqa tarmoqlarida qo’llaniladigan, ammo ma’lum bir sohaning yolg’iz o’ziga xos bo’lmagan terminlar kiradi.³⁸

Umumiy terminlarning bir qismi, Masalan:

水分 *shuifen* – namlik,

绽开 *zhankai* – gullamoq

脱落 *tuoluo* – to’kilmoq (*barg* , *gul*),

吸水 *xishui* – *absorbent* ,

吸收 *xishou* – *singmoq* , *amortizator*,

加速 *jiasu* – *tezlatmoq* , *oshirmoq*,

驯化 *xunhua* – *moslashmoq* , *akklimizatsiya*,

酸 *suan* – *kislota* ,

发酵 *fasuan* – *kislotalamoq*,

公顷 *gongqing* – *gektar* (o’lchov birligi)

航空喷雾器 *hangkong penwuqi* - *aviapurgagich*

航空化肥 *hangkong huafei* - *aviao’g’itlash*

自型土 *zixingtu* ; 自成土 *zichengtu* - *avtomorf tuproq*

³⁸Mamatov N. O’zbek paxtachilik terminologiyasi. O’zbekiston fanlar akademiyasi . T.1955.-B.111

自养生物 *ziyang shengwu* - *avtotrof organizmlar*

自受精力 *zishoujingli* - *avtofertil*

茎的晒 *jingde shai* - *poyaning qizarishi*

茎的圆结构 *jingde yuanjieyou* – *poyannng halqasimoi tuzilishi*

黄土 *huangtu* - *sariq tuproq, sariq yer*

三叶草 *sanye cao* - *sebarga*

对称花 *duicheng hua* – *simmetrik gul*

冷时的结实 *leng shihoude mianhua* - *sovuqdan keyingi hosil*

喜冷的植物 *xi lengde zhiwu* - *sovuqsevar o`simliklar*

假叶 *jiaye* - *soxta yaproq*

背光叶 *beiguang ye* - *soyadagi barglar*

黄土 *huantu* - *sog` tuproq*

水业 *shuiye* - *suv xo`jaligi*

引水用 *yinyong shui* - *suv chiqarish* kabi terminlar dehqonchilikning deyarlik barcha tarmoqlarida qo`llaniladi. Ularning ba`zilari esa dehqonchilikning bir nechta tarmoqlariga xos bo`lib, boshqa tarmoqlarda qo`llanilmasligi mumkin. Masalan, egat, choriq, kultivator kabilar bug`doychilik terminologiyasida ham uchratishimiz mumkin.

Shuningdek barg 叶子 *yezi*, nav 品种 *pinzhong*, 轴 *zhou* – *poya, shox*, *xosil*, *gul*, *tola*, *chanoq* kabilar polizchilik, bog`chilik, mevachilik, gulchilik terminologiyasi uchun xos bo`lishi mumkin.

Biroq 消特灵 *xiaoteling* – *xlor*, 减 *jian* – *ishqor*, 酸 *suan* – *kislota*, ammiakli superfosfat- 氨化过磷酸钙 *an huàguò lín suān gǎ*, ammiakli o`g`itlar - 氨肥料 *an féiliào*, ammoniy bikorbanat - 碳酸氢铵 *tàn suān qīng ǎn*, ammoniy nitrat - 硝酸铵 *xiāo suān ǎn*, ammoniy polifosfat - 聚磷酸铵 *jù lín suān ǎn*, ammoniy sulfat - 硫酸铵 *liú suān ǎn*, ammoniy fosfat - 磷铵 *lín ǎn*, biogen fosfor - 生物磷 *shēng wù lín*, kaliy angidrid- 钾酞 *jiā gan*, kaliy metofosfat 钾磷酸盐 *jiā lín suān yán*, kaliy nitrat - 钾硝酸盐 *jiā xiāo suān yán*, kaliy oksidi - 钾氧化物 *jiā yāng huà wù*, kaliyli selitra - 硝酸钾 *xiāo suān jiā*, kaliy sulfat - 钾硫酸盐 *jiā liú suān yán*, kaliy xlorid - 钾氯 *jiā lǜ*, kalsiy nitrat - 硝酸钾 *xiāo suān jiā*, kaltsiy oksalat - 钙酸钾 *gāi suān jiā*, kalsiy oksalat kristallari - 钙酸钾晶体 *gāi suān jiā jīng tǐ*, kalsiyli selitra - 钙硝酸钾 *gāi xiāo suān jiā*, kalsiy xlorat- xlorid- 钙氯 *gāi lǜ*, kalsiy sianamid- 钙氰 *gāi qīng*, kalsinatsiylangan soda- 钙碱 *gāi jiān*, kalsiy sianat - 钙氰 *gāi qīng*, kalsiyli sho`rlanish kabi terminlar dehqonchilikning deyarli barcha tarmog`ida o`z ma`nosida qo`llanilishiga qaramasdan, ularni paxtachilikning umumiy terminlari deb bo`lmaydi, ular kimyo faniga xos hususiy terminlar ekani bizga ma`lumdir.

Kimyo faniga xos terminlardan keltirilgan so`ngi misollar shuni ko`rsatadiki, hususiy terminlardan ba`zilari boshqa sohalarda ham xuddi o`z ma`nosida – termin sifatida qo`llanilishi mumkin.³⁹

Paxtachilik hususiy terminlaridan “棉花 *mian hua* – *paxta*”, “棉 *mian* – *g`o`za* , *g`ozapoya*” va “棉籽 *mian zi* – *paxta chigiti*” kabilar o`zlariga

³⁹ЎзбекМиллийЭнциклопедияси. Тошкент. 8-том.2002.- Б.396.

paxtachilikka xosligini yoqotmagani holda kishi faoliyatining boshqa sohalarida, masalan, to'qimachilik yoki yengil sanoatda ham qo'llaniladi.

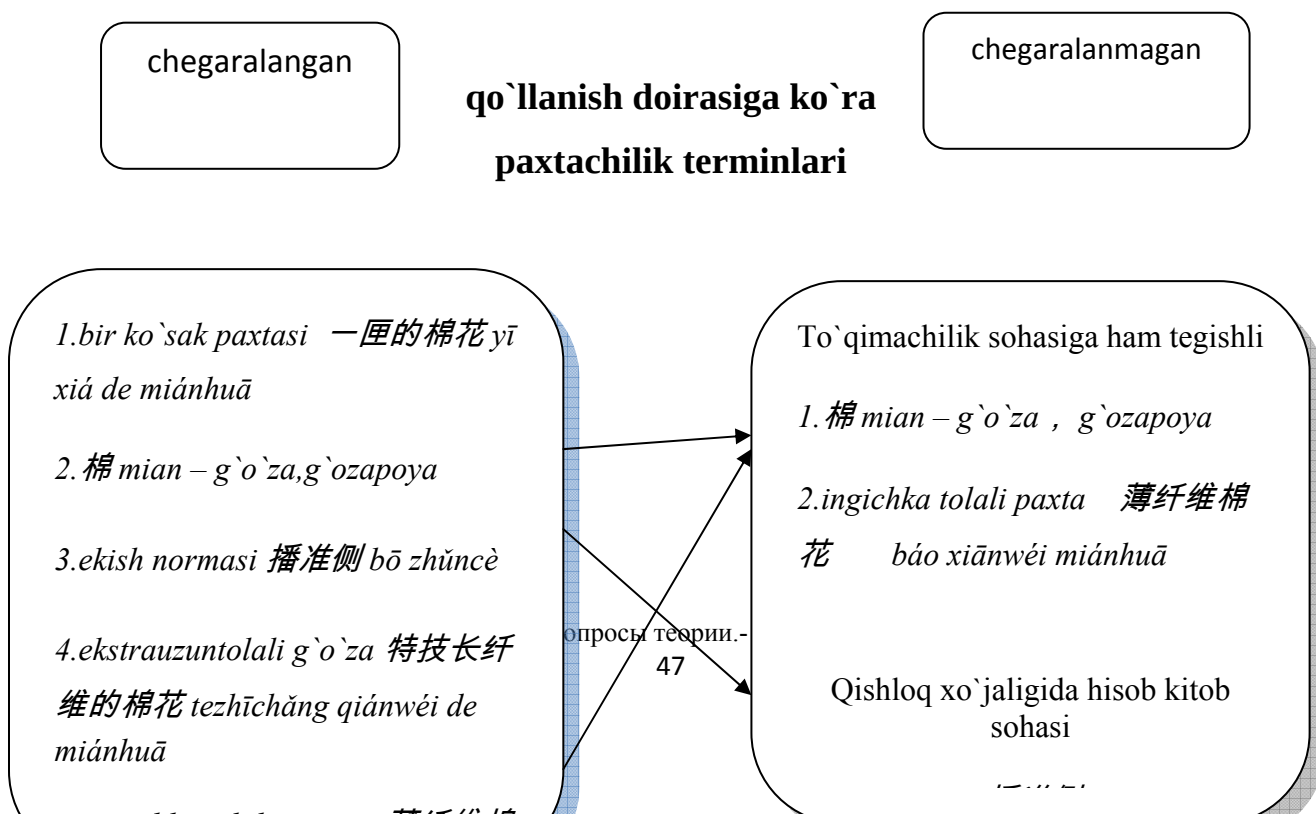
Xuddi ana shu qo'llanish doirasiga ko'ra paxtachilik terminlarini ikki guruhga bo'lish mumkin:

a) chegaralangan terminlar – faqat o'zi mansub bo'lgan sohadagina qo'llaniladigan terminlar ;

b) chegaralanmagan terminlar – o'zlarining ma'lum bir sohaga mansubligini saqalagan holda boshqa sohalarda ham aynan shu ma'noda qo'llaniladigan terminalar.

Ma'lum bir sohaga xos terminlardan ba'zilar boshqa sohalarda boshqa ma'nolarda qo'llanilishi ham mumkin. Bunday hollarda ularni chegaralangan termin deb bo'lmaydi .⁴⁰ Masalan: paxtachilikda o'simlikni bildiruvchi “go'za 棉花 *mian hua*” paxtachilikdan tashqarida boshqa ma'noda ham ishlatilishi mumkin.

“棉花 *mian hua* – paxta”, “ 棉 *mian* – g'o'za , g'ozapoya” va “ 棉籽 *mianzi* – paxta chigiti” kabi terminlarning chegaralanmagan bo'lishiga sabab ulardan anglashilgan narsalarning to'qimachilik yog' ishlab chiqarish sanoatlarida homashyo sifatida doimo qo'llanilishidir.

Terminlarni qo'llanilish doirasi jihatdan guruhlarga bo'lish nisbiy harakterga egadir. Ya'ni hozircha chegaralangan terminlar deb atalgan terminlardan ba'zilar vaqt o'tishi bilan chegaralanmagan terminlarga aylanishi mumkin.⁴¹

Masalan, shu kungacha paxtachilikdan boshqa biror fan yo kasb sohasida qo'llanilishi ma'lum bo'lmagan “ 棉 mian – g'o'za , g'ozapoya ” so'zi keyinchalik kimyo, qog'oz ishlab chiqarish terminologiyasida faqatgina XX asr ikkinchi yarmidagina ishlatila boshlandi.⁴²

Ushbu faktlar fan va texnikaning o'sishi bilan hususiy terminlardan anglashilgan narsalarning yangi xususiyatlari ochila borgani sari ulardan ba'zilarining boshqa sohalarda ham qollanila boshlashi va shunday qilib, chegaralangan terminlarning chegaralanmagan terminlarga aylanishi mumkin ekanini ko'rsatadi.

Demak terminlarning chegaralanmagan terminlarga aylanishi ular bildirgan tushunchalarning boshqa sohalardagi kishilarning ish faoliyati uchun qanchalik zarur bo'lishiga, ya'ni iste'mol qiymatiga bog'liqdir.⁴³

3. Paxtachilik terminlarning semantik klassifikatsiyasida qo'llanilish doirasiga ko'ra guruhleri

⁴¹ Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов.- М.: “Наука”, 1982.- С.165.

⁴² Семенов А.Л. Некоторые особенности семантики сложения в изолирующих языках (К типологии семантических реляций) // Лингвистическая типология.- М., 1985.- В 176 –177.

⁴³ Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов.- М.: Наука, 1982.- С.165.

Paxtachilik terminologiyasiga kiritilgan terminlarning hammasi ham paxtakorlarning jonli nutqida bir xil darajada qo'llaniladi deb bo'lmaydi. Ulardan ba'zilar doimo yoki tez - tez ishlatilgan holda, ba'zilar juda kam qo'llanilishi va hatto mutloq ishlatilmasligi ham mumkin.

Xuddi ana shu belgisiga ko'ra paxtachilik terminlarini ikki guruhga bo'lishimiz mumkin:

- aktiv terminlar,
- passiv terminlar.

a) **Aktiv terminlar** paxtakorlarning kundalik ish faoliyatida doimo yoki tez tez qo'llaniladigan pridmet va hodisa nomlaridan iborat bo'lib, ular paxtachilik terminologiyasining asosini tashkil qiladi. Bunday terminlardan quydagilarni ko'rsatib o'tish mumkin:

1) Paxtaning ko'zga ko'rinib turgan a'zolarini, hosilini, ularning asosiy qismlari va turlarini hamda g'o'zaning rivojlanish davridagi biologik protseslarini bildiruvchi terminlar:

脱落 *tuoluo* – to'kilmoq (*barg* , *gul*)

结拉实的蕾铃 *jielashide leiling* - ko'saklamoq

等级 *dengji* – nav

轴 *zhou* – poya

叶子 *yezi* - barg

树皮茎 *shupijing* – poya po'stlog'i

土著 *tuzhu* – ildiz

土著棉 *tuzhumian* – paxta ildizi

纤维 *xianwei* – tola

天然面 *tianran mian* - aborigen g'o'za

绝对干燥的土壤 *juedui ganzao de tuzhang* - *absolyut quruq tuproq*

蕾铃 *lei ling* - *ko`sak*

花 *hua* - *gul*

匣 *xia* - *ko`rak*

堆匣 *duixia* – *chanoq*

棉花 *mianhua* – *g`o`za*

棉花种类 *mianhua zhong lei* – *g`o`za avlodi*

2) G`o`za parvarishi bilan bog`liq tushunchalarni bildiruvchi terminlar:

棉花种类 *mianhua zhong lei* – *g`o`za avlodi*

棉花农业气象 *mianhua nong ye qi xiang* – *g`o`za agrometeorologiyasi*

棉花农业技术 *mianhua nongye jishu* – *g`o`za agrotexnikasi*

棉花解剖学 *miánhuā jie pou xue* - *g`o`za anatomiyasi*

落棉花叶 *luo miánhuā ye* - *g`o`za bargini to`kish*

棉花生物学 *miánhuā shēngwù xue* - *g`o`za biologiyasi*

棉花生化 *miánhuā sheng huà* - *g`o`za bioximiyasi*

棉花的临时隔离 *miánhuāde lin shi geli* - *g`o`za karantini*

棉花的病种 *miánhuāde bing zhong* - *g`o`za kasalliklari*

棉花品种 *miánhuā pinzhong* - *g`o`za navlari*

棉花的灌木 *miánhuā de guanmu* - *g`o`za tupi*

棉花的种样 *miánhuāde zhongyǎng* - *g`o`za turlari*

在棉花出枝中间的种 *zai miánhuā chu zhi zhongjiande zhong - g`o`za*
shoxlashining oraliq tipi

棉花加工 *miánhuā jiagong - g`o`za o`stirish (ekish)*

在棉花排的中间 *zai mian huà paide zhongjian - g`o`za qator oralari*

棉花周期性的活 *miánhuā zhouqi xingde huo - g`o`za hayot faoliyatining*
davriyligi

棉花 - 苜宿换播的方法 *miánhuā - musu huàn bo de fangfa - g`o`za -*
beda almashlab ekish

棉花单生的排座 *miánhuā danshengde paizuo - g`o`zalarining yakka-*
yakka joylanishi

棉花 - 玉米 - 苜宿换播的方法 *miánhuā-yumi- musuhuàn bode fangfa -*
g`o`za -makkajo`xori-beda almashlab ekish

棉花-草换得加工 *miánhuā - cǎo huànde jiagong- g`o`za -o`t dalali*
almashlab ekish

棉花的落叶 *miánhuā de luoye - g`o`zani bargsizlantirish*

束棉花 *shu miánhuā - g`o`zani buketlash*

在根上晒棉花 *zai gen shang shai miánhuā - g`o`zani joyida quritish*

移植用棉花 *yizhiyong miánhuā - g`o`zani ko`chirib o`tqazish*

把棉花补充饲料 *ba miánhuā buchong siliao - g`o`zani oziqlantirish*

冻棉花 *dong miánhuā - g`o`zani sovuq urishi*

锻炼棉花 *duanlian miánhuā - g`o`zani chiniqtirish*

棉花的适应 *miánhuāde shiying - g`o`zani sharoitga moslash*

使干棉花 shigan miánhuā - g`o`zani quritish

棉花的落叶 miánhuā de luoye - g`o`zaning bargsizlanishi

耐热的棉花 nairede miánhuā - g`o`zaning issiqqa chidamliligi

棉花的性病 miánhuāde xin bing - g`o`zaning kasallanishi

耐病的棉花 naibingde miánhuā - g`o`zaning kasallikka chidamliligi

棉花的布满 miánhuāde buman - g`o`zaning ko`milib qolishi

棉花厘的开始结上 miánhuāde kaishi jieshang - g`o`zaning ko`sak tuga
boshlashi

棉花的结拉实顺子 miánhuāde jielashi shunzi - g`o`zaning mevalash
navbati

棉花的食物 miánhuāde shiwù - g`o`zaning oziqlanishi

棉花的快长 miánhuāde kuaizhang - g`o`zaning tez o`sishi

棉花的放毛 miánhuāde fangmao - g`o`zaning tuklanishi

情况耐的棉花 qingkuang naide miánhuā - g`o`zaning sharoitga
moslashuvi

开始油的棉花 kaishi youde miánhuā - g`o`zaning g`ovlab ketishi

伐茎棉 fa jingmian - g`o`zapoya chopish

连根掘出茎棉 lian gen juechu jing mian - g`o`zapoya yulish

3) Hosil ya'ni paxtani yig`ishtirish bilan bog`liq tushunchalarni ifodalovchi
terminlar:

使干棉花 shigan miánhuā - paxta quritish

把棉花放袋子里 *bamiánhuā fang daizili - paxta qoplash*

打包棉花 *dabao miánhuā - paxtani presslash*

把棉花层收成 *ba miánhuā céng shòuchéng - paxtani tabaqalab terish*

把棉花早收成 *ba miánhuā zao shòuchéng - paxtani erta terish*

再加工棉花 *zai jiagong miánhuā - paxtani qayta ishlash*

不用袋子周运到棉花 *buyong daizi zhouyundao miánhuā - paxtani qopsiz tashish*

使干净棉花 *shiganjing miánhuā - paxta chuvish*

棉花的专栏 *miánhuāde zhuànlán – to`kilgan paxtalarni terish*

早收成的棉花 *zao shòu chéngde miánhuā - erta terilgan paxta*

总的棉花结实 *zongde miánhuā jieshi - yalpi paxta hosili*

棉花的没积生根 *miánhuāde meiji shenggen – o`lik paxta*

纺纱棉花 *fangsha miánhuā - paxta yigirish*

棉花收成 *miánhuā shòuchéng - paxta terish*

4) Yer va suv bilan bog`liq tushunchalarni bildiruvchi terminlar:

qora tuproq - 黑土 *heitǔ*

qora sho`rxok - 黑盐土 *hei yan tǔ*

bosh ariq - 重灌溉 *chóng guàngài*

vaqtinchalik ariq - 临时灌溉 *línshí guàngài*

yon ariq - 平行的排水 *píngxíng de páishuǐ*

ko`r ariq - 关排水 guanpaishui

sariq tuproq, sariq yer- 黄土 huàngtǔ

shudgor ariq - 犁沟的水官 ligoude shuiguan

o`q ariq- 出水到官 chu shui daoguan

botqoqlangan yer - 沼泽地 zhǎozé de

bo`z yer - 荒地 huāngdì

yer etagi- 下游地带 xiàyóu dìdài

yer o`g`iti - 土肥料 tǔ féiliào

zarang yer - 旧地土 Jiùdì tǔ

kamgo`sht yer - 少层地土

oqar suv- 流水 liushui

sizot suv, iyma suv, zaxob (suv) - 地下水 dixia shui

tuproq suvlari 土水 tǔ shui

tuproq osti suvi 土下水 tǔ xiashui

xokop suv 到播灌 daobo guan

sho`r suv 盐水 yanshui

yaxob suv 冬灌田 dongguan tian

vegetatsiya suvi 性水 xìng shuǐ

go`ngli suv 厩肥水 jiùféi shuǐ

zichlashgan tuproq 粘土 Niántǔ

illyuvial tuproq 空想土 Kōngxiǎng tǔ

yirik qumli tuproq 大沙的土地 Da sha de tǔdi

karbonatli tuproq 蒜烤猪里脊土 suankaozhuliji tǔ

5) Paxtachilikda doimo qo'llaniladigan yoki eng og'ir asosiy ishlarni bajaradigan qurollarni, moslama va mashinalarni bildiruvchi terminlar:

"gusenitsali traktor" - 毛虫拖拉机 máochóng tǔōlājī

dizel traktor - 柴油拖拉机 cháiyóu tǔōlājī

melioratsiya traktorlari - 土壤改良拖拉机 tǔranggailiang tǔolaji

traktor kultivatori - 拖拉机毛虫 tǔolaji maochong

omoch - 犁地 lidi

panjarali borona - 小栅栏耙 xiaozhalanba

chimqirqar - 剪草根机 jian cǎo gen ji

o`g`it seyalkasi - 肥料中耕机 feiliao zhonggengji

qator uyalab ekadigan seyalka - 排方正形的中耕机 painfangzhengji de zhonggengji

STVX, AMCHTES (aniq miqdorda chigit tashlab ekadigan seyalka) - 准确量拉播放的车 zhunque liangla bofangde che

tirkama seyalka - 拖播种机 tǔo bozhongji

shudgor kultivatori 犁沟的中耕机 ligoude zhonggengji

chopiq kultivatori 培土中耕机 peitǔ zhonggengji

o`rnatma kultivator 挂中耕机 gua zhong gengji

o`g`itlagich-kultivator 肥料中耕机 feiliao zhonggengji

purkagich-kultivator 喷中耕机 pen zhonggengji

6) Doimiy vazifasiga ko`ra yoki eng muhim ishlarni bajarishiga ko`ra shaxsni bildiruvchi terminlar:

suvchi 灌水家 guanshuijia

agroxodimlar 农业人员 nóngyè rényuán

paxtashunos 植棉家 zhimianjia

tuproqshunos 土壤学家 tǔrang xuejia

plugchi 犁家 lijia

seleksiyachi 育种家 yuzhong jia

seyalkachi 播种机家 bozhongji jia

terimchi 收成员 shòuchéng yuán

urug`chi 育种家 yuzhong jia

Ko`rib chiqilgan aktiv terminlar 6 ta guruhga bo`lindi, shundan kelib chiqib guruhlarni miqdori eng ko`pi paxtaning ko`zga ko`rinib turgan a`zolarini, hosilini, ularning asosiy qismlari va turlarini hamda g`o`zaning rivojlanish davridagi biologik protseslarini bildiruvchi terminlar guruhi hisoblandi.

b) Passiv terminlar, asosan, ilmiy asarlarda ishlatiladigan kitobiy terminlardan iborat bo`lib, ular paxtakorlarning jonli nutqida juda kam uchraydi, ko`plari esa mutlaqo qo`llanilmaydi: ⁴⁴*organik azot 有机的氮气 youjidedanqi*,

⁴⁴ Mamatov N. O`zbek paxtachilik terminologiyasi. O`zbekiston fanlar akademiyasi . Toshkent .1955.- B.118

tuproqdagi harakatchan azot 土的活泼氮 *tǔde huófa dàn*, virus kasalligi 病毒生病 *bìngdú shēngbìng*, delyuvial keltirilma 分类冲积土 *fēnlèi chōngjī tǔ*, delyuvial oqiziqlar 分类冲积土 *fēnlèi chōngjī tǔ*, yelim oqish kasalligi 树胶病 *shùjiāo bìng*, zararkunandalarga qarshi agrotexnikaviy kurash choralari 对破坏分子战的农业技术方法 *duì pòhuài fēn zǐ zhàn de nóngyè jìshù fāngfǎ* va boshqalar.

Iste'moldan chiqqan va chiqib borayotgan predmet va hodisa nomlarini (arxeik terminlarni) ham ana shu guruhga kiritish mumkin: *paxta shirkati* 棉花同志关系 *miánhuā tongzhiguanxi* va shu kabilar.⁴⁵

Paxtachilikda fan va texnikaning tobora kengroq qo'llanilishi natijasida ilgari ishlatilmagan yoki juda kam ishlatilgan ba'zi terminlar aktiv qatlamga o'tishi va buning aksicha hozirgi aktiv terminlar vaqti o'tishi bilan iste'moldan chiqib ketishi ham mumkin.⁴⁶ Masalan:

fosfor oksidi 磷氧化物 *lín yǎnghuàwù*

fosforit uni 光疗面 *guāngliáo miàn*

fosforli o'g'itlar, fosfor o'g'itlari 磷肥料 *lín fēiliao*

fosforoorganik preparatlar 磷器的药 *lín qide yao*

biogen fosfor 生物磷 *shēngwù lín*

azotli kaliyli tuz 氮钾盐 *dàn jiǎ yán*

azotli o'g'itlar 氮肥 *dànféi*,

azot angidrit 二氧化氮 *èr yǎnghuà dàn*

⁴⁵<http://www.filology.ru>

⁴⁶ Суперанская А.В. Общая терминология: вопросы теории.- М.: "Наука", 1989. – С.194

azot bakteriyalari 氮菌 dàn jùn,

organik azot 有机的氮气 youjidedanqi,

suyuq azotli o'g'it 流体氮气的肥料 liuti danqide feiliao

kaliy angidrid 钾酞 jiagan

kaliy metofosfat 钾磷酸盐 jia linsuanyan

kaliy nitrat 钾硝酸盐 jiaxiaosuanyan

kaliy oksidi 钾氧化物 jia yǎnghuàwù

kaliyli selitra 硝酸钾 xiaosuan jia

kaliy sulfat 钾硫酸盐 jia liusuan yan

kaliy xlorid 钾氯 jia lu

kaliyli o'g'itlar 钾肥料 jia feiliao kabi terminlar 60 yillargacha xitoy paxtachilik terminologiyasida deyarli uchramas edi. Paxtakorlar bu mineral o'g'itlarning foydasini ko'ra va ularni o'z dalalarida ko'plab ishlata boshlaganlaridan keyin bu kimyoviy moddalarning nomlari ham ularning kundalik nutqida qo'llaniladigan bo'ldi.

Buning aksicha, ishi unumli quyidagi terminlar

kvadrat-uyalab ekish 正方形簇的播放 zhengfangxing cude bo fang

kvadrat uyalab ekish seyalkasi 正方形簇的播种机 zhengfangxing cude bozhongji

ko'rak uzish mashinasi 厘收集车 xiashòuji jiche

ko'rak chuvish mashinasi 厘使干净车 xiashiganjing che

ko`sak terish mashinasi 蕾铃收集车 leilingshòu jiche
 paxta terish mashinasi 棉花收成车 miánhuā shòuchéngche
 paxta tozalash mashinasi 棉花使干净车 miánhuā shiganjing che
 paxta chiqarish mashinasi 棉花使干净车 miánhuā shiganjing che
 paxta chuvish mashinasi 使干净棉花车 shiganjing miánhuā che
 tolaajratgich, tola ajratish mashinasi 分类纤维机 fenlei qianweiji
 chekanka mashinasi, chekankalovchi mashina 长点的接穗车
 zhangdiande jiesuiche
 chigit yalang`ochlash mashinasi 籽棉脱机 zimian tǔoji
 shilangali sug`orish mashinasi 水龙带的灌车 shui longdaide guanche
 g`o`zapoya yulish mashinasi 茎棉连根掘出的车 jing mian lian gen
 juechude che
 zovur qizish mashinasi 翻排水车 fān páishuǐ chē
 kalibrlash mashinasi 计量车 jiliang che
 madaniy ag`dargich 作物起碇机 zuowùqidingji
 marzaolgich 平均指小机 pingjunzhixiaoji
 marzatekislagich 把指小变平坦机 bazhixiao bianpingtanji
 melioratsiya traktorlari 土壤改良拖拉机 tǔranggailiang tǔolaji
 mexanizatsiyalashtirilgan sushilka 机构的烘干机 jigoudehongganqi
 mexanizatsiyalashtirilgan sug`orish 机构的灌 jigoude guan

mexanikaviy delintirovka 机构分类机 *jigou fenleiji*

mexanikaviy ksilema 机构的木刻 *jigoude muke*

mexanikaviy podborshchik 机构捡拾机 *jigou jianshij*

olovli kultivator 火中耕机 *huozhonggengji*

osma ariqqazgich 挂着的开沟机 *duazhede kaigouji*

paxta terish apparati 棉花收成机 *miánhuā shòuchéngji*

pnevmatik g`ildirakli traktor 气动轮的拖拉机 *qidonglunde tǔolaji*

purkagich 喷子机 *penziji*

purkagich-defoliator 喷子落叶机 *penziluoyeji*

purkagich-kultivator 喷中耕机 *pen zhonggengji*

ramali traktorlar 范围拖拉机 *fanwei tǔolaji*

*suvayirgich, suv bo`lgich* 分水机 *fenshui ji* kabilar paxtachilikda keng miqyosda qo`llanila boshlagandan keyin qo`l kuchi bilan bajariladigan *uyalarga belgilangan miqdorda chigit tashlab ekish* 数量拉的槽播放 *shuliang lade cǎobofang* kabi ish usullari qolib ketdi va bunday terminlar ham passiv qatlamga aylandi.

Terminlarni aktiv va passiv qatlamlarga bo`lish jamiyat rivojlanishining muayyan bir bosqichida ishlab chiqarish madaniyatini aks ettiradi. Masalan, paxtachilikda hozir passiv qatlamga hos sepma, yoppa sug`orish kabi terminlarga nisbatan *biogen fosfor* 生物磷 *shēngwù lín*, azotli kaliyli tuz 氮钾盐 *dàn jiǎ yán*, azotli o`g`itlar 氮肥 *dànféi*, azot angidrit 二氧化氮 *er yǎnghuà dàn*, azot bakteriyalari 氮菌 *dàn jùn*, *purkagich* 喷子机 *penziji*,

purkagich-defoliator 喷子落叶机 penziluoyeji, purkagich-kultivator 喷中耕机
 pen zhonggengji, changlagich-kultivator 喷粉中耕机 penfenzhong gengji,
 melioratsiya traktorlari 土壤改良拖拉机 tǔranggailiang tǔolaji,
 mexanizatsiyalashtirilgan sushilka 机构的烘干机 jigoudehongganqi ,
 mexanizatsiyalashtirilgan sug`orish 机构的灌 jigoude guan, mexanikaviy
 delintirovka 机构分类机 jigou fenleiji, nav ichida chetdan qo`shimcha
 changlash 在品种内从外作粉 zaipinzhong nei congwai zuofen, organik
 moddalarning minerallashuvi 有机物的成矿物 youjiwùde chéng kuangwù,
 rotasion motiga 星耙 xingba, rotasion yulduzcha 星印刷机 xing yinshua ji,
 RTS (remont-texnika stansiyasi) RTS 修技术站 xiu jishu zhan, SKGX(chigitni
 kvadrat- uyalab ekish)把拉平方米方形的播放 ba la pingfangmi fangxingde
 bofang, STVX(aniq miqdorda chigit tashlab ekadigan seyalka) 准确量拉播放
 的车 zhunque liangla bofangde che, traktor prisepchigi 拖拉机中耕机 tǔolaji
 zhonggengji , traktor seyalkasi 拖拉机耙 tǔolaji ba, tuproq dezagregatsiyasi 土
 的同机组 tǔde tong jizu, tuproq kapilliyarlari 土毛细 tǔmaoxi, tuproq
 kapilliyarlighi 土的毛细 tǔde maoxi, tuproq kartasi 土图片 tǔ tǔpian, tuproq
 klassifikatsiyasi 土的分类 tǔde fenlei, tuproq mikroorganizmlari 土的微生物
 tǔde weishēngwù, tutush qatorlab ekish seyalkasi 接连不断排的播种机
 jielianbu duanpaide bozhongji kabi terminlarning aktiv qatlamga oid bo`lib
 qolganligi paxtachilik madaniyatining qanchalik yuqori darajaga ko`tarilganini

anglab olish uchun imkon beradi. Bu klassifikatsiyaning tarixiy ahamiyati ham ana shundadir.

Ikkinchi bob bo'yicha xulosalar

Ikkinchi bob tahlil natijalariga ko'ra quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Paxtachilik terminlarini semantik klassifikatsiyasida shu sohaga ko'ra qay darajada hosligi, qo'llanish doirasi, darajasi, paxta yetishtirish uchun yil bo'yi qilinadigan mehnatning qaysi davrlarda va qanday ma'noda qo'llanishi va shu kabilar ko'zda tutiladi.

2. Xitoy tilining o'ziga xos jihatlari juda ko'p, ulardan eng ko'p uchrab turadigani bu xitoy tilida so'zma-so'z tarjima usulidan foydalanib bo'lmashligidir, bu tarjima qilinayotgan til me'yorlarida ham bir muncha xatoliklarga olib keladi, shu boisdan xitoy tili kontekst, ya'ni matn mazmuniga qarab tarjima qilinadi. Paxtachilik sohasi ham bundan mustasno bo'lmagan holda tarjimaga yondoshilgan.

3. Xususiy yoki spetsifik terminlar guruhiga asosan paxtachilikka xos tushunchalarni ifodalovchi terminlar kiradi. Ular avvalo paxtachilik ob'yekti bo'lmish o'simlikni, uning xosilini va urug'ini bildiruvchi terminlardan iboratdir. Xususiy terminlarning ko'pchiligi paxtachilikdagi asosiy narsani ifodalovchi 棉花 mian hua – paxta termini ishtirokida yasaliib, yasama va qo'shma terminlar hisoblanadi.

4. Paxta terminini o'zini tahlil qilinganda: paxta, chigitli paxta — g'ozaning tola va chigitdan iborat asosiy mahsuloti. (*Gossypium herbaceum* L.) 棉花 mian hua paxta atamasi xitoy tilida ikki mustaqil ma'nodagi : 棉 mián-g'o'za, g'o'zapoya va 花 huā – gul, gulli so'zlardan tashkil topgan.

5. Paxtachilik atamalar xususiy va umumiy guruhlariga ajratilib misollar orqali ko`rib chiqildi va ikki guruhga oid atamalar keng tahlil qilindi.

6. Paxtachilikda fan va texnikaning tobora kengroq qo`llanilishi natijasida ilgari ishlatilmagan yoki juda kam ishlatilgan ba'zi terminlar aktiv qatlamga o`tishi va buning aksicha hozirgi aktiv terminlar vaqti o`tishi bilan iste'moldan chiqib ketishi ham mumkin.

III bob. Paxtachilik terminlarining qo'llanish doirasiga ko'ra guruhlaridagi tahlili

1. Paxtachilik terminlarining semantik klassifikatsiyada tahlili

Terminlarni semantik klassifikatsiyada shu sohaga ko'ra qay darajada hosligi, qo'llanish doirasi, darajasi, paxta yetishtirish uchun yil bo'yi qilinadigan mehnatning qaysi davrlarda va qanday ma'noda qo'llanishi va shu kabilarni yuqorida ko'rib chiqdik.

Quyida mehnat usuliga ko'ra paxtachilik terminlarini guruhlarga ajratib tahlil qilamiz.

Ba'zi terminlardan ularning qo'l kuchi bilan bajariladigan mehnatga yoki mexanizatsiyalashgan mehnatga hosligi anglashilib turadi masalan:

ketmonlab ekish 用月锄方形簇播 yong yuechu fangxing cubo,

oq chopiq 培土的第二松散 peitǔde dier songsan,

chopiq qilish 培土 peitǔ,

chopiq kultivatori 培土中耕机 peitǔ zhonggengji,

chopiq mashinasi 培土车 peitǔ che,

chopiq traktori 培土拖拉机 peitǔ tǔolaji,

chopiq talab ekinlar 要培土的作物 yao peitǔde zuowù kabi terminlar qo'l mehnati bilan bog'liq tushunchalarni bildiradi.

Yarim ramali traktorlar 半框的拖拉机 ban kuangde tǔolaji

o'g'itlashni mexanizatsiyalash 加肥料的使械机 jia feiliaode shixie ji

g'o'za parvarishini mexanizatsiyalash 棉花加工的使机械化 miánhuājiagongde shijixiehuà

kompleks mexanizatsiya 复合机构 fuhe jigou

kompleks mexanizatsiyalashgan o`g`itlagich 复合机构的肥料机 fuhe jigoude feiliaoji

mexanizatsiyalashtirilgan sushilka 机构的烘干机 jigoude hongganqi

mexanizatsiyalashtirilgan sug`orish 机构的灌 jigoude guan

mexanikaviy delintirovka 机构分类机 jigou fenleiji

mexanikaviy ksilema 机构的木刻 jigoude muke

mexanikaviy podborshchik 机构捡拾机 jigou jianshiji

paxtachilikni mexanizatsiyalash 使植棉业机械化 shi zhimianye jixiehua

sug`orishni mexanizatsiyalash 机构灌 jigou guan

o`g`itlashni mexanizatsiyalash 加肥料的使械机 jia feiliaode shixie ji

g`o`za parvarishini mexanizatsiyalash 棉花加工的使机械化

miánhuājiagongde shijixiehua esa mexanizatsiyalashgan mehnat bilan bog`liq tushunchalarni bildiradi. Shunga ko`ra kishi kuchi bilan hamda ot, eshak kabi ishchi hayvonlar yordamida qilinadigan ishlar va bunda qo`llaniladigan qurollar va ular bilan bog`langan boshqa tushunchalar nomini shartli ravishda **qo`l mehnatiga hos terminlar** deb, mashinalar va ular bilan bevosita bog`langan tushunchalar nomini **mexanizatsiyalashgan mehnatga hos terminlar** deb yuritish mumkin.

Qo`l mehnatiga hos terminlardan quydagilarni ko`rsatib o`tish mumkin:

1. Qurol nomlari: omoch - 犁地 *lidi*, panjarali borona - 小栅栏耙 *xiaozhalanba*.
2. Ish harakat nomlari: 使干棉花 *shigan miánhuā* - paxta quritish

把棉花放袋子里 bamiánhuā fang daizili - paxta qoplash

打包棉花 *dabao miánhuā* - paxtani presslash

把棉花层收成 *ba miánhuā céng shòuchéng* - paxtani tabaqalab terish

把棉花早收成 *ba miánhuā zao shòuchéng* - paxtani erta terish

再加工棉花 *zai jiagong miánhuā* - paxtani qayta ishlash

3. shaxs otlari: *suvchi* 灌水家 *guanshuijia*

agroxodimlar 农业人员 *nóngyè rényuán*

paxtashunos 植棉家 *zhimianjia*

tuproqshunos 土壤学家 *tǔrang xuejia*

plugchi 犁家 *lijia*

seleksiyachi 育种家 *yuzhong jia*

seyalkachi 播种机家 *bozhongji jia*

terimchi 收成员 *shòuchéng yuán*

urug`chi 育种家 *yuzhong jia*

Texnikaning taraqqiyoti bilan qo`l mehnatiga hos terminlar soni kundan kunga kamayib bormoqda.

Xitoy paxtakorlari leksikasida mehanizatsiyalashgan mehnatga hos terminlar 1900 – 1930 yillarda, mashinasozlik tarmog`ining rivojlanishi va unda keng foydalanish imkoniyatiga ega bo`lgandan keyin paydo bo`la boshladi.

Ayniqsa qishloq xo`jaligida zamonaviy mashinalar keng miqyosda qo`llaniladigan bo`ldi. Bu narsa o`z navbatida mehanizatsiyalashgan mehnat bilan bog`liq terminlarning ko`plab paydo bo`lishiga sabab bo`ldi.⁴⁷

⁴⁷ Mamatov N. O'zbek paxtachilik terminologiyasi. O'zbekiston fanlar akademiyasi . T.1955. B.125

Hozirgi zamon xitoy tilida paxtachilikni mehanizatsiyalashtirilishi bilan bog'liq bo'lgan terminlarni quyidagilar uchraydi:

A) ko`rak uzish mashinasi 匣收集车 xiashòuji jiche

ko`rak chuvish mashinasi 匣使干净车 xiashiganjing che

ko`sak terish mashinasi 蕾铃收集车 leilingshòu jiche

paxta terish mashinasi 棉花收成车 miánhuā shòuchéngche

paxta tozalash mashinasi 棉花使干净车 miánhuā shiganjing che

paxta chiqarish mashinasi 棉花使干净车 miánhuā shiganjing che

paxta chuvish mashinasi 使干净棉花车 shiganjing miánhuā che

tolaajratgich, tola ajratish mashinasi 分类纤维机 fenlei qianweiji

chekanka mashinasi, chekankalovchi mashina 长点的接穗车
zhangdiande jiesuiche

chigit yalang`ochlash mashinasi 籽棉脱机 zimian tǔoji

shilangali sug`orish mashinasi 水龙带的灌车 shui longdaide guanche

g`o`zapoya yulish mashinasi 茎棉连根掘出的车 jing mian lian gen
juechude che

zovur qizish mashinasi 翻排水车 fān páishuǐ chē

kalibrlash mashinasi 计量车 jiliang che

madaniy ag`dargich 作物起碇机 zuowùqidingji kabi qurol nomlari;

B) plugchi 犁家 lijia

seleksiyachi 育种家 yuzhong jia

seyalkachi 播种机家 bozhongji jia kabi shaxs bildiruvchi terminlar;

C) havodan o`g`it sepish 航空加肥料 hángkōng jia feiliao

ekish, urug` sepish 播籽 bo zi

almashlab ekish 轮作 lúnzuò

aniq miqdorda chigit ekish 棉花播种机准确重量 miánhuà bōzhǒngjī
zhǔnquè zhòngliàng

yerni ekishgacha ishlash 把地到播加工 bǎ dì dào bō jiāgōng

yerni ekishgacha o`g`itlash 到播加肥料 dào bō jiā fēiliào

jo`yaklab ekish 排播放 Pái bòfàng

kvadrat-uyalab ekish 正方形簇的播放 zhengfangxing cude bo fang

keng qatorlab ekish 宽排播放 kuan pai bofang

keng qatorli seruyalab ekish 宽排方形簇的播放 kuanpai fangxing cude
bofang

ketmonlab ekish 用月锄方形簇播 yong yuechu fangxing cubokabi ish
harakat bildiruvchi terminalar.

Ba'zi terminlarni tashqi ko`rinishidan ularning mehanizatsiya davriga hosligi bilinib tursada, ba'zilarining, ayniqsa ish harakat nomlarining tashqi ko`rinishidan bu narsa anglashinib turmaydi. Masalan, yer haydash, chigit ekish hozirgi kunlarda asosan mashinalar kuchi bilan bajariladi. Shunga qaramay bu ish nomlarining formasi bu ishlar butunlayicha qo`l kuchi bilan bajariladigan davrdagi holicha qolib kelmoqda.⁴⁸

Bu fakt shuni ko`rsatadiki umumiy taraqqiyot natijasida faqat ba'zi terminlargina emas, balki shu bilan birga ba'zi terminlarning eski ma'nolari,

⁴⁸Cotton outlook "Cotlook Limited" United Kingdom, 2013. –B 34

eski ma'no belgilari ham arxeizmga aylanishi mumkin. Shunday bir zamon kelishi muqarrarki yer haydash, chigit ekish, paxta terish deganda kishilar bu ishlarning faqat maxsus murakkab mashinalar vositasida bajarilishinigina ko'z oldiga keltiradigan va bu ishlar bir voqtlar qo'lda yoki hayvonlar kuchi bilan bajarilganini tasavvur qilish uchun tarixga murojaat qiladigan bo'lib qolishlari mumkin.

Ammo, ba'zi ish otlari bajarilish usuli yoki vositasiga ko'ra boshqacha atalib ketishi ham mumkin. Masalan yer haydash va yer chopish 耕地 gēngdì asosan bir xildagi ishni bildiradi.⁴⁹

Biroq ular qanday qurol vositasida va qanday usulda bajarilishiga ko'ra turlicha ataladi. Paxtakorlarning jonli nutqida paxtani qo'lda terishdan mashinada terishni farqlab atashga urinish borligini ham ko'rish mumkin. Teminlarni qo'l mehnatiga xos va mehanizatsiyalashgan mehnatga xos guruhlariga bo'lish paxtachilikdagi hamma terminlari, masalan, go'za anatomiyasiga xos terminlarni ham emas, balki asosan ishlab chiqarish qurollari va bu qurollardan foydalanish bilan bog'liq terminlarni o'z ichiga oladi. Bunga qaramasdan bu klassifikatsiya o'zbek paxtachilikining fan va texnika asosida yuksalib borayotganini aks ettiradi. Kundan – kunga mehanizatsiya avtomatlashgan mehnatga xos terminlarning doimo ko'payib borishi, qo'l mehnati bilan bog'liq terminlarning ko'payib borishi qishloq ho'jaligini ko'mpleks mehanizatsiyalashtirish, paxtakorlar mehnatini yengillashtirish uchun uzluksiz g'amxo'rlik qilishi natijasida erishilgan yutuqlarni yaqqol ko'rsatadi.

Paxta bilan bog'langan ish etaplariga ko'ra. Ma'lumki ilgari paxtachilik mahsuloti ya'ni tola va chigit asosan paxta ho'jaligini o'zida qayta ishlanar edi. Paxtachilikning rivojlanishi bu sohadagi mehnat taqsimotida keskin o'zgarish yasadi: paxtakorlarni faoliyati paxtani yetishtirish, yeg'ish va uni paxta punktlariga topshirish bilan cheklanadigan bo'ldi. Paxtachilik mahsulotini qayta ishlash – undan jamiyat ehtiyoji uchun kerakli narsalar ishlab chiqarish

⁴⁹ Mamatov N. O'zbek paxtachilik terminologiyasi. O'zbekiston fanlar akademiyasi . T.1955.- B.118

alohida zavod va fabrikalarni mahsus ixtisosga ega bo'lgan sanoat ishchilari tomondan bajariladigan bo'ldi.

Shunday qilib paxta bilan bog'langan tushunchalar va bunday tushunchalarning so'zdagi ifodasi bo'lmish terminlar ham faqat paxtakorlar faoliyatiga hamda paxta mahsulotini qayta ishlab chiqaruvchi sanoat ishchilari faoliyatiga hosligini bildiradigan bo'lib qoldi.

Ana shunga ko'ra paxta bilan bog'langan terminlarni ikkiga bo'lish mumkin:

- a) paxta yetishtirish bilan bog'langan terminlar;
- b) paxtachilik mahsulotini qayta ishlash bilan bog'langan terminlar.

So'ngi guruhdagi terminlar, asosan, hozirgi vaqtda paxtachilik bilan bog'langan paxta tozalash to'qimachilik, moy chiqarish, sovun ishlab chiqarish, gidroliz sanoati va shu kabi sanoat tarmoqlari terminologiyasiga xosdir. Ulardan quyidagilar paxtakorlar leksikasida ko'proq uchraydi: paxta zavodi, paxta tozalash, toza paxta, paxta yigirish, ip, tola, toy, toylash va kabilar.

Paxta yetishtirish bilan bog'langan terminlar paxtakorlarning mo'l hosil yetishtirish yuzasidan yil bo'yi davom etadigan ish faoliyatlari bilan bevosita bog'langan tushunchalarning barqaror ifodasidan iborat bo'lib, ular paxtachilik terminologiyasining asosini tashkil qiladi.

Paxtachilik ham qishloq ho'jaligining boshqa tarmoqlari, masalan, g'allakorlik, mevachilik, chorvachilik, ipakchilik kabi tabiiy sharoitga, iqlim va yil fasllariga chambarchas bog'liq bo'lgani sababli bu sohaga xos terminlarning ko'pchiligi shu kasb predmeti bo'lmish paxta o'simligi – go'zaning o'sish va rivojlanish davrlariga (mavsumlariga) hamda paxtakorlarning bu davrlarga moslangan ish faoliyatlariga hos tushunchalarni bildiradi. Masalan

Yer haydash 耕地 gēngdì

Yerni sho'rsizlantirish 盐水地土 yánnshuǐ dì tǔ

Yerni egallash 犁沟土 lí gōu tǔ

Yerni ekishga tayyorlash 把地土准备播 bǎ dì tǔ zhǔnbèi bō

Yerni ekishgacha ishlash 把地到播加工 bǎ dì dào bō jiāgōng

Yerni ekishgacha o`g`itlash 到播加肥料 dào bō jiā féiliào

Pushta tashlab sug`orish 间排穿过灌 jianpai chuànguoguan

Pushta tashlamay sug`orish 全灌排 quan guan pai

Seruyalab ekish 多方形簇的播放 duofangxingcude bofang

Sinash uchun ekish, joy tanlash uchun ekish 为经验播放 wei jingyan bofang

Singdirib sug`orish 饱和灌 baohe guan

Suv tanqisligi 水的不足 shuide buzu

*Suv tashlab qo`yish 排水 paishui* kabi terminlar chigit ekishga qadar o`ladigan bir davrga hos tushunchalarni bildirsa, chigit ekish huddi ekish davrda qilinadigan ish va qo`llaniladigan qurollarni bildiradi.

Biroq ba'zi terminlar, masalan

Uvat 田界 tianjie

Uvat chopish 松软田界 songruan tianjie

Uvat ekish 耕田界 geng tianjie

Uvat haydash 糖食物 tang shiwù

Yilning biror davriga yoki mavsumiga hos emas. Shu nuqtai nazardan bu guruhdagi terminlarni avvalo ikkiga bo`lish mumkin:

a) doimiy terminlar

b) mavsum bildiruvchi (davriy) terminlar.

a) doimiy terminlar paxta uchun kurashning har qanday davrida ham, ya'ni yilning har bir faslida ham qo'llaniladigan tushunchalarni ifodalovchi terminlardan iborat bo'lib, ulardan quyidagilarni ko'rsatib o'tish mumkin:

mexanikaviy podborshchik 机构捡拾机 jigou jianshij

olovli kultivator 火中耕机 huozhonggengji

osma ariqqazgich 挂着的开沟机 duazhede kaigouji

paxta terish apparati 棉花收成机 miánhuā shòuchéngji

pnevmatik g'ildirakli traktor 气动轮的拖拉机 qidonglunde tǔolaji

purkagich 喷子机 penziji

purkagich-defoliator 喷子落叶机 penziluo yeji

purkagich-kultivator 喷中耕机 pen zhonggengji kabi;

2) doimiy vazifasiga ko'ra shaxs bildiruvchi terminlar;

suvchi 灌水家 guanshuijia

agroxodimlar 农业人员 nóngyè rényuán

paxtashunos 植棉家 zhimianjia

tuproqshunos 土壤学家 tǔrang xuejia

plugchi 犁家 lijia

seleksiyachi 育种家 yuzhong jia

seyalkachi 播种机家 bozhongji jia

terimchi 收成员 shòuchéng yuán

urug'chi 育种家 yuzhong jia

3) doimiy suv yo'llari hamda ularga o'rnatilgan inshootlar nomi;

bosh ariq - 重灌溉 *chóng guàngài*

vaqtinchalik ariq - 临时灌溉 *línshí guàngài*

yon ariq - 平行的排水 *píngxíng de páishuǐ*

ko'r ariq - 关排水 *guanpaishui*

shudgor ariq - 犁沟的水官 *ligoude shuiguan*

o`q ariq - 出水到官 *chu shui daoguan*

4) shakl va xususiyatiga ko'ra

sariq tuproq, sariq yer - 黄土 *huàngtǔ*

tuproqshunos 土壤学家 *tǔrang xuejia*

tuproq dezagregatsiyasi 土的同机组 *tǔde tong jizu*

tuproq kapilliyarlari 土毛细 *tǔmaoxi*

tuproq kapilliyarligi 土的毛细 *tǔde maoxi*,

tuproq kartasi 土图片 *tǔ tǔpian*,

tuproq klassifikatsiyasi 土的分类 *tǔde fenlei*,

tuproq mikroorganizmlari 土的微生物 *tǔde weishēngwù*,

tutush qatorlab ekish seyalkasi 接连不断排的播种机 *jielianbu*

5) umumiy harakterga ega bo'lgan tushuncha va ish harakat nomlari:

g'o'za agrometeorologiyasi 棉花农业气象 *miánhuā nong ye qi xiang*

g'o'za agrotexnikasi 棉花农业技术 *miánhuā nóngyè jishu*

agroklimat 农业气候 *nóngyè qìhòu*

agroko`rsatma 农业指 *nóngyè zhi*

agromeliorativ tadbirlar 农业土壤改良的措施 *nóngyè tǔrang gǎiliángde cuòshī*

agrometeorologik taxmin 农业气象指标 *nóngyè qìxiàng zhibiāo*

agrometeorologiya stansiyasi 农业气象站 *nóngyè qìxiàng zhàn*

agronomik tadbirlar 农业措施 *nóngyè cuòshī*

agronomik sharoit 农业环境 *nóngyè huánjìng*

agrotexnikaviy tadbirlar 耕作法 *gēngzuò fǎ*

agrotexnikaviy qoidalar 耕作方法 *gēngzuò fāngfǎ*, 规程 *guīchéng*

b) mavsum bildiruvchi yoki davriy terminlar yil bo`yi davom qilinadigan paxta uchun kurashning ma`lum bir pog`onasiga xos narsa va hodisalar ifodasidan iboratdir. Ularni quyidagicha guruhlarga bo`lish mumkin;

1. Yerni chigit ekishga tayyorlash davriga hos terminlar;
2. Chigitni ekish va undirib olish davriga hos terminlar;
3. G`ozani parvarish qilish davriga hos terminlar;
4. Yig`im terim davriga hos terminlar.

1) Yerni chigit ekishga tayyorlash davriga hos terminlar. Ma`lumki kelasi yil hosili uchun tayyorgarli ishlari yig`im terim tugashi bilan, daladan g`oza poyani yig`ishtirish bilan boshlanadi va chigit ekishga qadar (asosan aprel oyigacha) davom etadi. Bu davrga hos terminlar ko`pchilik e`tibori bilanyer haydash 耕地 *gēngdì*, uvat chopish 松软田界 *songruan tianjie*, uvat ekish 耕田界 *gēng tianjie*, uvat haydash 糖食物 *tang shiwù*, dalani planlashtirish 平面田 *píngmiàn tián* kabi ish harakat nomlaridan hamda haydov traktori, plug, chizel, borona kabi qurol nomlaridan iboratdir. Bundan tashqari

Yozgi shudgor 夏天休闲地 Xiàtiān xiūxián dì,

Ikki bo`g`imli gulpoya 两节状茎 Liǎng jié zhuàng jīng,

Ikkinchi darajadagi shudgor 第二度犁过的田地 Dì èr dù líguò de tiándì,

Kuzgi shudgor 秋天的犁过田地 qiūtiān de líguo yǒudi,

Oq shudgor 休闲田 xiūxián tiān

Palaxsali shudgor 小栅栏细胞 xiǎozhàlánxībào

To`rtinchi darajali shudgor 第四级犁沟田地 dìsì jí lígōu tiāndì

Uchinchi darajadagi shudgor 第三样犁过田地 dīsān yàng líguo tiāndì

Shudgorlash, shudgor qilish 耕土 gēng tǔ

Beshinchi darajadagi shudgor 第五度犁过的田地 dì wǔ dù líguò de tiándì kabi terminlar ham asosan yerni ekishga tayyorlash davriga hos tushunchalarni bildiradi.⁵⁰

2) Chigit ekish va uni undirib olish davriga hos tushunchalarni bildiruvchi terminlar u qadar ko`p emas, chunki bu davrning o`zi eng qisqa davr bo`lib, u asosan aprel oyidan iborat. Shunga qaramay, bu davr paxtachilikda eng hal qiluvchi bir davr bo`lib qilinadigan ishlar va qo`llaniladigan qurollar bilan boshqa davrlardan farq qiladi.

Bu davrga hos terminlardan

Chigit ivitish 浸籽棉 jìn zǐmian

Chigit katalazasi 催化籽棉 cuīhuà zǐmian

Chigit kunjarasi 棉花的油渣饼 miánhuā de yóuzhā bǐng

Chigit saralash, chigit xillash 分类籽棉 fēnlèi zǐmian

⁵⁰ Mamatov N. O`zbek paxtachilik terminologiyasi. O`zbekiston fanlar akademiyasi . Toshkent.1955.- B.122

Chigit seyalkasi 籽棉的播机 zimiane boji

Chigit tikish (qadash)—把种子复上土 ba zhongzi fu shangtǔ

Chigit tozalash 把籽棉使干净 ba zimian shiganjing

Chigitushirgich (seyalka)—籽棉播机 zimian boji

Chigit ustini pardalash 籽棉上面的外皮 zimian shangmiande waipi

Chigit ekish 播籽棉 bo zimian

Chigitni bakteriyalash 给籽棉加微生 gei zimian jia weisheng

Chigitni dimlash 熄籽棉 xi zimian

Chigitni dorilash (yaqumsizlantirish) 给籽棉消毒 gei zimian xiaodu

Chigitni drajelash 给籽棉球糖 gei zimian qiutang

Chigitni kalibrlash, kalibrovka qilish 计量籽棉 jiliang zi mian

Chigitni namlash (ho'llash)—给籽棉潮湿 gei zimian chaoshi

Chigitni oftobda qizdirish 在太阳加工籽棉 zai taiyǎng jiagong zimian

Chigitni tuksizlantirish 分类毛皮 fenlei maopi

Chigitni tuproqqa ko'mish 把籽棉堵基土 ba zimian duji tǔ

Chigitni undirish (undirib olish) 催籽棉 zui zimian kabilarni ko'rsatib

o'tish mumkin.

3) Asosan may, iyun, iyul va avgust oylarini o'z ichiga oluvchi go'zani parvarish qilish davriga hos terminlar boshqa davrlarga hos terminlardan faqat miqdoran ko'pligi bilan emas, balki timatik jihatdan hilma – hilligi bilan ham farq qiladi.

Ularni quyidagi tematik guruhlariga ajratish mumkin:

G`o`za anatomiyasini va undagi biologik protseslarni bildiruvchi terminlar:

Boshlang`ich ildiz 萌芽根 méngyá gēn,

Yon ildizlar 侧根 Cègēn

Ildiz so`rg`ichlari 生根乳头 Shēnggēn rǔtóu

Ildiz tukchalari 生根毛 Shēnggēn máo

Murtak ildizcha(si) 胚胎票根 peitaipiaogen

Oq ildizchalar 白指小 bai zhixiao

O`rmalovchi ildizpoya 爬行的芽根 paxingde yagen

O`qildiz 重要的根 zhongyaode gen

Qishlovchi kurtak 休息的幼芽 xiuxide youya

Qo`ltiq kurtak 杯幼芽 bei youya

Qo`sh qobiqli urug`kurtak 两层皮的幼芽 liang céng pi de youya

G`uj kurtak 堆幼芽 dui youya va shu kabilar.

Ish harakat nomlari: ko`ndalang yaganalash 横开口 hengkaikou va shu kabilar.

Qurol nomlari:

osma ariqqazgich 挂着的开沟机 duazhede kaigouji

paxta terish apparati 棉花收成机 miánhuā shòuchéngji

pnevmatik g`ildirakli traktor 气动轮的拖拉机 qidonglunde tǔolaji

purkagich 喷子机 penziji

purkagich-defoliator 喷子落叶机 penziluo yeji

purkagich-kultivator 喷中耕机 pen zhonggengji kabi.

Shaxsni bildiruvchi terminlar:

plugchi 犁家 lijia

seleksiyachi 育种家 yuzhong jia

seyalkachi 播种机家 bozhongji jia

terimchi 收成员 shòuchéng yuan

urug`chi 育种家 yuzhong jiakabi.

G`o`za kasalliklari:

So`lish kasalligi 枯萎病 kuweibing

O`zak kasalligi 茎病 jing bing

G`o`za kasalliklari 棉花的病种 miánhuāde bing zhong

G`o`zaning zanglash kasalligi 棉花的锈病 miánhuāde xiubing

G`o`zaning kasallanishi 棉花的性病 miánhuāde xin bing

Yovvoyi o`tlar:

G`o`zapoya kuyasi qurti 茎棉蛾的蚜 jingmian e de jing

Hasharot qurtlari 昆虫蚜 kun chong ya

Akatsiya biti 洋槐蚜虫 yánghuái yáchóng

Giyoh bitlari 蚜 yá

Ildiz biti 生根蚜 Shēnggēn yá

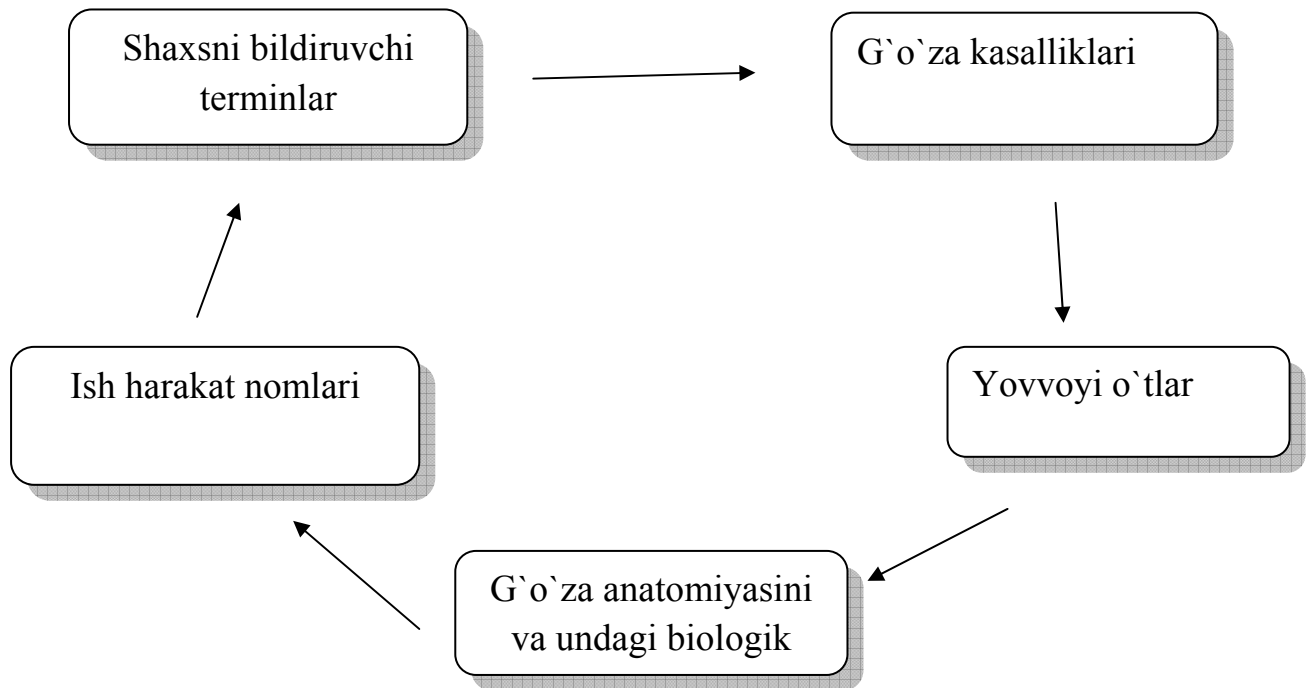
Yiltiroq shira 闲光蚜 Xián guāng yá

Katta g`o`za biti 大棉花蚜 damiánhuā ya

Ko`kshira 录蚜 *luya*

Ko`kqurt 录蚜 *luya* (冬夜蛾蚜 *dongye e ya*)

Ko`kqurt tunlami 冬夜蛾蚜 *dongye e ya*

2. Paxtachilik terminlarini qo`llanish doirasiga ko`ra guruhlarining struktur tahlili

Yig`im terim davriga hos terminlar asosan quyidagilardan iboratdir: g`o`za mevasini, hosilini, ularning qismlarini va yetilishidagi turli holatlarini bildiruvchi terminlar:

Ko`sak 蕾铃 *leiling*

Ko`sak bandi 蕾铃柄 *leilingbing*

Ko`sak gommozi 蕾铃的同样 *leilingdetongyǎng*

Ko`sak kuyasi 蕾铃蛾 *leiling e*

Ko`sak terish 蕾铃收集 *leiling shòuji*

Ko`sak terish mashinasi 蕾铃收集车 leilingshòu jiche

Ko`sak terish apparati 蕾铃收集仪器 leiling shòuyiqi

Ko`sak to`siqlari 蕾铃隔板 leiling genban

Ko`sak choklari 蕾铃逢 leilingfeng

Ko`sak chuvish 蕾铃使干净 leilingshiganjing

Ko`sak qurti 蕾铃蚜 leilingya

Ko`sak qurti tunlami 蕾铃蚜夜蛾 leilingya yee

Ko`sakband 蕾铃柄 leilingbing kabi.

Paxta tayyorlash bilan bog`liq ish, qurol va vosita nomlari:

Pushta 解的指小 jiede zhixiao

Pushta tashlab sug`orish 间排穿过灌 jianpai chuànguoguan

Pushta tashlamay sug`orish 全灌排 quan guan pai

Pushtaga ekish 播对排上 bo dui pai shang

Pushti qurt 粉红蚯 fenhongqiu

Rivojlanish stadiyalari 发展时期 fazhan shiqi

Rivojlanish fazasi 发展时期 fazhan shiqi

Rotasion motiga 星耙 xingba

Rotasion yulduzcha 星印刷机 xing yinshuàji kabilar.

Paxtachilik terminlaridan ba`zilar ikki yoki uch davrga xoslikni bildirishi ham mumkin. Masalan, *ko`sak chuvish 蕾铃使干净 leilingshiganjing* faqat

qatqaloqqa qarshi kurashda (ikkinchi davrda) va *purkagich-kultivator* 喷中耕机 *pen zhonggengji* faqat g`o`za qator oralarini ishlashda (uchinchi davrda) emas, balki shu bilan birga bu ikki qurol palaxsalarini ushatishda, tuproqni chigit ekishga tayyorlash davrida (birinchi davrda) ham qo`llanilishi mumkin. Shuningdek *ko`sak chuvish* 蕾铃使干净 *leilingshiganjing* kabilar faqat g`o`za parvarishi davri (uchinchi davr) uchungina emas, balki yig`im – terim davri uchun ham harakterlidir.

Bazi terminlar bir turli tushunchani bildirgani holda, ba`zilari belgi va hususiyati bilan bir biridan farq qiluvchi turli narsa va hodisalarning umumiy nomi bo`lib hizmat qiladi.⁵¹ Masalan

Sebarga 三叶草 *sanye cǎo*

Serbarg g`o`za 三叶草棉花 *sanyecǎo miánhuā*

Simpodiy bargi 结实叶 *jieshiye*

Tanga barg 瓜分叶 *guafen*

Teng bargli gultoj 大小同叶的花被 *daxiaotongyede huàbei*

Tojbarg 花被 *huà bei*

Tugunchabarg 结果叶 *jieguo ye*

Tutash bargli gulkosa 接连不断叶萼 *jie lian buduan ye e*

Urug`barg 籽叶 *ziye*

Sixmola 带齿耙 *daichi ba* kabi terminlarning har biri faqat bir turli tushunchani bildiradi. Ammo o`g`it deganda bir turli predmet emas, balki tarkibi, hidi, rangi, hususiyati, funksiyasi va boshqa belgilari bilan bir biridan tomoman

⁵¹Суперанская А.В. Общая терминология: вопросы теории.- М.: Наука, 1989. – Б 200

farq qiluvchisuvning minerallanishi 成矿物水 *chéngkuangwù shuǐ*, mineral o`g`it 矿物肥料 *kuangwùfèiliào*, organo-mineral o`g`it 器矿物的肥料 *qìkuangwùde fèiliào*, chili selitrasi 智利钾硝 *zhilíjiǎxiào*, ammiak selitra 硝酸铵 *xiāo suān'ǎn*, kaliyli selitra 硝酸钾 *xiāosuan jiǎ*, kalsiyli selitra 钙硝酸钾 *gài xiāosuan jiǎ*, natriyli selitra 智利硝石 *zhilí xiāoshí* kabi turli narsalar ko`zda tutiladi. Turli ko`rinish va tuli hususiyatga ega bo`lgan bu predmetlar ularning hammasi uchun umumiy bo`lgan bir belgiga, ya`ni yerning unumdorligini oshirish hususiyatiga ko`ra bir birlari bilan bog`lanadilar va o`g`it termini ostiga birlashadilar. Shunga ko`ra terminlarni ikki guruhga bo`lish mumkin: bosh termin ( o`g`it ) va tur bildiruvchu termin ( ko`kat o`g`it, fo`sfor, go`ng kabi) .

Tur bildiruvchu termin faqat bir turdagi narsa va hodisa nomlari bo`lib, bosh termin esa, ma`lum bir belgisiga ko`ra bir biri bilan bog`langan, ammo boshqa belgisi bilan bir biridan farq qiluvchi tushunchalar uchun umumiy bir nom bo`lib hizmat qiladi. Bu jihatdan tur bildiruvchi terminlarni yakka ma`noli (konkret), bosh terminlarni murakkab ma`noli (umumiy) termin deyish ham mumkin.⁵²

Tur bildiruvchi terminlar ko`pincha so`z birikmasi orqali ifodalanib, unda ko`pincha bosh termin aniqlanmish bo`lib keladi. Masalan,

bosh ariq - 重灌溉 *chóng guàngài*

vaqtinchalik ariq - 临时灌溉 *línshí guàngài*

yon ariq - 平行的排水 *píngxíng de páishuǐ*

ko`r ariq - 关排水 *guanpaishuǐ*

shudgor ariq - 犁沟的水官 *lígoude shuiguān*

⁵² А.А. Реформатский. Что такое термин и терминология. - М., 1959.- Б 353

o`q ariq-出水到官 chu shui daoguan

Barg: *Panja barg 枝叶 zhiye*

Panja bargli g`o`za 枝叶的棉花 zhiyede miánhuā

Poya barg, poya bargi 茎叶 jingye

Tanga barg 瓜分叶 guafen

Teng bargli gultoj 大小同叶的花被 daxiaotongyede huàbei

Tojbarg 花被 huà bei

Tugunchabarg 结果叶 jieguo ye kabi.

Ko`pincha tur bildiruvchi terminlarning bosh terming bo`lgan ma`naviy bog`lanishi ularning shaklidan anglashilib turgani holda (masalan, o`git bakteriya o`g`iti kabi ), ba`zan bunday bo`glanish aks etmasligi ham mumkin. Masalan, o`g`it: *organo-mineral o`g`it 器矿物的肥料 qikuangwùde feiliao*, *chili selitrasi 智利钾硝 zhilijiexiao*, *ammiak selitra 硝酸铵 xiāo suān`ān*, *kaliyli selitra 硝酸钾 xiaosuan jia*, *kalsiyli selitra 钙硝酸钾 gai xiaosuan jia*, *natriyli selitra 智利硝石 zhili xiaoshi*, *azotli kaliyli tuz 氮钾盐 dàn jiǎ yán* kabi. Ba`zi terminlar bir terming nisbatan tur bildiruvchi bo`lgani holda, boshqalarga ko`ra bosh termin bo`lishi ham mumkin. Masalan, mineral o`g`it o`g`it terminiga nisbatan tur bildirsa, uning o`zi azot, kaliy, silitr kabilar uchun umumiy bir nom ya`ni bosh termin bo`lib hizmat qiladi.

Ma`lum bir termin tur bildiruvchimi yoki bosh terminmi – buni ko`pincha birinchi qarashda bilib bo`lmaydi. Masalan, traktor termini faqat mashinalarning bir turini ifodalayotganday ko`rinadi. Haqiqatda esa, bu termin tuzilishi va funksiyasi bilan bir biridan farq qiluvchi bir necha hil mashinalar – haydov

traktori, chopiq traktori, “ *universal* ” traktor 多方面的拖拉机 *duofangmiande tǔolaji* kabilar uchun umumiy bir tasavvurni, umumiy bir nomni bildiradi. Bu mashinalarning tuzilish jihatdan oʻzaro farqlari koʻrinib turgandek, funktsiya jihatdan farqi ham chopiq traktorning qoʻllanilmasligi ham maʼlum bir narsadir.

Paxtachilik atamalarining qoʻllanish doirasidagi guruhlarini semantik tahlili natijalari:

№	Leksik-semantik guruh nomi	Terminlar soni	Tashkil etgan ulushi (%)
1.	Yerni chigit ekishga tayyorlash davriga hos terminlar	13 ta	2,6%
2.	Paxtaning koʻzga koʻrinib turgan aʼzolarini, hosilini, ularning asosiy qismlari va turlarini hamda gʻoʻzaning rivojlanish davridagi biologik protseslarini bildiruvchi terminlar	85ta	17%
3.	Yer, tuproq va suv bilan bogʻliq tushunchalarni bildiruvchi terminlar	65ta	13%
4.	Hosil yaʼni paxtani yigʻishtirish bilan bogʻliq tushunchalarni ifodalovchi terminlar	120ta	24%
5.	Paxtachilikda doimo qoʻllaniladigan yoki eng ogʻir asosiy ishlarni bajaradigan qurollarni, moslama va mashinalarni bildiruvchi terminlar	40ta	8%
6.	Gʻoʻza va paxta parvarishi bilan bogʻliq tushunchalarni bildiruvchi terminlar	40ta	8%
7.	Doimiy vazifasiga koʻra yoki eng muhim	35ta	7%

	ishlarni bajarishiga ko'ra shaxsni bildiruvchi terminlar		
8.	G'oz, paxta, chigit, tola va boshqa kasalliklarni bildiruvchi terminlar	20ta	4%
9.	Mavsumiy ob- havoga bo'g'liq ish – harakat terminlari	12ta	2,4%
10.	O'g'itlar va turli hil kimyoviy qo'shimchalarni bildiruvchi terminlar	40ta	8%
11.	Paxtachilik mahsulotini qayta ishlash bilan bog'langan terminlar	30ta	6%
	Jami:	500 ta	100%

Bunday klassifikatsiya shu terminlar mansub bo'lgan sohadagi tushunchalar sistemasini chuqurroq o'rganishni talab qiladi.

Terminlarni ular bildirgan tushuncha turiga ko'ra klassifikatsiya qilishda ularning hozirgi vaqtdagi holati ko'zda tutiladi bugun biz tur bildiruvchi, ya'ni yakka ma'noli degan terminlar vaqt o'tishi bilan bosh yoki umumiy terminga aylanishi mumkin. Masalan, kishilar g'o'zaning ma'lum bir qismiga birinchi marotaba shox yoki butoq deb nom bergan vaqtlarida uning turlari bo'lishi va bu turlarini boshqa ismlar bilan atash lozimligi haqida o'ylamagan bo'lishlari mumkin, chunki g'o'za shoxini o'suv shoxi yoki monopodial shox, meva shoxi yoki simpodial shox, cheklangan tipdagi shox, cheklangan hosil shoxi kabi turlarga ajralishi so'ngi hodisadadir.

Shoxning tuzilishiga yo biror hususiyatiga ko'ra bir – birida farq qiluvchi turlarini alohida nomlar atash natijasida bu termin bosh terminga aylanadi.

Shuningdek paxtachilik terminologiyasida yer haydash termini ilgari faqat “ hayvon kuchi bilan yerni tilip – yumshatish ” ma'nosida qo'llanilar edi. U vaqtlarda kishilar yer haydashning boshqa turlari, masalan, tuproqni ag'darib haydash mumkinligi haqida biror tasavvurga ega emas edilar. Yer haydashda

ag`dargichli pluglar va bunday pluglardan bir nechasini torta oladigan kuchli mashina – traktorlar qo`llanila boshlagandan keyingina yer haydashning ag`darib haydash, ag`darmasdan haydash, ichkariga ag`darib haydash, taxta – qozivoqsiya haydash kabi turlari paydo bo`la boshladi va shunday qilib, yer haydash termini o`z turlariga nisbatan bosh ya`ni umumiy termin bo`lib qoldi.⁵³

Keltirilgan misollar shu narsani ta`kidlaydiki, “ kishilar ya`ni insonlar tabiat hodisalarini, borliqdagi predmetlar va ularning hossalari chuqur o`rgangan va bilgani sayin tabiat haqidagi, va tabiat hodisalari to`g`risidagi tushunchalarni tobora kengayтира va konkretlashtira bordilar ”. Konkret tushunchalarga mos ravishda konkret ma`noli terminlar, ya`ni tur bildiruvchi terminlar paydo bo`la boshladi. Tushunchalarning yangi turlari paydo bo`lishi bilan ilgari tur bildirib kelgan terminlar keyinchalik bir qancha turni umumiy ravishda bildiruvchi ya`ni abstrakt ma`noli terming aylana boradi.

Ma`lum bir sohaga hos terminlarni ma`no jihatdan klassifikatsiya qilish ularni har tomonlama chuqur o`rganishga, ularning o`zaro bog`lanishi va shu soha terminologiyasi sistemasida tutgan o`rnini belgilashga hamda terminlarni tartibga solish va terminologik lug`at tuzish uchun muvofiq terminlarni tanlab olish ishiga yordam berishi mumkin.⁵⁴

Uchinchi bob bo`yicha xulosalar

Uchinchi bob tahlil natijalariga ko`ra quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Terminlarni ular bildirgan tushuncha turiga ko`ra klassifikatsiya qilishda ularning hozirgi vaqtdagi holati ko`zda tutiladi bugun biz tur bildiruvchi, ya`ni yakka ma`noli degan terminlar vaqt o`tishi bilan bosh yoki umumiy terminga aylanishi mumkin.

53 Zhang Yongquan. Shiyong E Han Han E fanyi.- Shandong, 2000.- P.296

⁵⁴ Фролова О.П. Словообразование в терминологической лексике современного китайского языка.- Новосибирск: “Наука”, 1981.- Б 100

2. Tur bildiruvchu termin faqat bir turdagi narsa va hodisa nomlari bo'lib, bosh termin esa, ma'lum bir belgisiga ko'ra bir biri bilan bog'langan, ammo boshqa belgisi bilan bir biridan farq qiluvchi tushunchalar uchun umumiy bir nom bo'lib hizmat qiladi. Bu jihatdan tur bildiruvchi terminlarni yakka ma'noli (konkret), bosh terminlarni murakkab ma'noli (umumiy) termin deyish ham mumkin.
3. Kishi kuchi bilan hamda ot, eshak kabi ishchi hayvonlar yordamida qilinadigan ishlar va bunda qo'llaniladigan qurollar va ular bilan bog'langan boshqa tushunchalar nomini shartli ravishda **qo'l mehnatiga hos terminlar** deb, mashinalar va ular bilan bevosita bog'langan tushunchalar nomini **mehanizatsiyalashgan mehnatga hos terminlar** deb yuritish mumkin.
4. Bazi terminlar bir turli tushunchani bildirgani holda, ba'zilar belgi va hususiyati bilan bir biridan farq qiluvchi turli narsa va hodisalarning umumiy nomi bo'lib hizmat qiladi.

XULOSA

«Til - inson tafakkurini va aqlini ifoda etuvchi eng go'zal va eng oliy darajadagi ko'zgudir», degan fikri Leybnits⁵⁵. Binobarin, tilni o'rganish va uni tadqiq etish bir necha ming yillik chuqur va boy tarixga ega. Til jamiyat xayoti bilan bilan uzviy bog'liq bo'lgani uchun u bilan birga doimo hamnafas bo'lib, jamiyat bilan birga rivojlanadi. Muayyan tarixiy davrda tilda qo'llanilgan so'zlar bir mamlakatning madaniy, siyosiy, ilmiy va ijtimoiy ahvolining tarakkiyoti mobaynida "eskirib", tildagi so'zlarning bir qismi butunlay iste'moldan chiqishi mumkin. Shu bilan birga bir til boshqa til yoki tillar ta'siri natijasida yangi so'zlar, atamalar bilan muttasil boyib, rivojlanishi mumkin.

Bevosita paxtachilik sohasidan kelib chiqib aytadigan bo'lsak, hozirgi zamon xitoy tili paxtachilik sohasi leksikasining shakllanish jarayoni uzoq va murakkab. "Paxtachilik atamaları" deganda, o'z ichiga paxtachilik atamalar, so'z birikmalari, semantik komponentlar va qolipli birikmalarni nazarda tutadi va shu bilan mazkur tadqiqot chegarasini belgilaydi.

Hozirgi zamon xitoy tili paxtachilik sohasining leksik qatlami tilning rivojlanish qonun - qoidalariga mos ravishda rivojlanib bormoqda. Demak, xitoy

⁵⁵ Naom Chomsky. Knowledge of Language: Its Nature, Origin, and Use. Praeger Pub. 1985. -P.1.

tili paxtachilik sohasining leksik qatlamida davrni ifoda etuvchi yangi ma'noli soʻzlar, atamalar, qolipli birikmalar, oʻzlashmalarning soni koʻpayib borishi bilan bir qatorda, oʻz dolzarbligini asta - sekin yoʻqotib borayotgan atamalarning ishlatilishi ham nisbatan cheklanib bormoqda.

Bundan tashqari, xitoy tili paxtachilik sanoati leksikasining rivojiga ham lingvistik ham intra va ekstralingvistik faktorlar ta'sir koʻrsatadi. Paxtachilik atamalarning shakllanishi va rivojlanish tahlili chegaralangan, chunki ushbu mavzu bir tomondan, etimologiya fani, ikkinchi tomondan amaliy sotsiolingvistik fanining predmeti boʻlib, tilni rejalashtirish umumiy vazifasiga kiradi.

Ilmiy ishi kunida quyidagi asosiy hulosalarni keltirish mumkin:

1. Bir qancha tarixiy davr ichida paxtachilik sohasining oʻziga xos atamalari, oʻziga xos tili shakllandi. Paxtachilik atamalarining tarixiy jihatlarini, atamalarning kelib chiqishi, ularning evolyutsiyasini kuzatar ekanmiz, koʻplab atamalar hozirgi zamon xitoy tiliga asl holatida etib kelganligini kuzatishimiz mumkin. Ba'zi atamalar oʻzlarining semantik ma'nolarini saqlagan holda tashqi koʻrinishi jihatidan bir oz oʻzgarishlarga uchragan.

2. Paxtachilik atamalarning yasash usullari borasida olib borilgan tahliliy ish natijasida atamalarning aksariyat qismi soʻz yasashning kompozisiya usuli yordamida yasalganligi aniqlandi.

Kompozisiya usulining atributiv, kopulyativ va fe'l – ob'ektli modellarining paxtachilik atamalarning yasashidagi oʻrni va ahamiyati tahlil etildi.

Atributiv model boʻyicha hosil boʻlgan paxtachilik atamalarning tobe negiz yordamida asosiy negiz xarakteristikasining turli xil jihatlari tahlil etildi, hamda atributiv model boʻyicha hosil boʻlgan atamalar ham ikki boʻgʻinli ham koʻp boʻgʻinli boʻlishi nazarda tutilib, komponentlar oʻrtasidagi aloqalar bir - biriga tobe'lik asosida koʻrib chiqildi.

Teng bog'lanish, ya'ni kopulyativ modelning sinonimik negizlaridan hosil bo'lgan fe'l turkumidagi paxtachilik atamalar, shuningdek ot so'z turkumi vazifasida ham qo'llanilishi kuzatildi.

Fe'l – ob'ektli model bo'yicha tuzilgan paxtachilik atamalarining asosiy qismi fe'l so'z turkumiga kiruvchi so'zlardir. Ushbu model bo'yicha tuzilgan atamalarda fe'lli negiz ot turkumidagi negiz ustidan nazorat qilishi ko'zga tashlandi.

O'zlashtirish usuli ham paxtachilik atamalarining hosil bo'lishida samarador usullardan biri hisoblanib, bu usulning semantik kal'ka va fonetik kal'ka turlari yordamida yangi atamalarining vujudga kelishi kuzatilmoqda. O'zlashtirish usulining semantik kal'ka turi paxtachilik atamalarining ko'pining yasallishida keng ishtiroki kuzatildi. Fonetik kal'ka usuli yordamida ko'proq mehanizaya, avtomatlashtirilgan mashinalar guruhidagi atamalarining hosil bo'lishi kuzatildi. Sababi aynan shu guruhda atoqli nomlarning qo'llanilishi ko'p bo'lib, atoqli nomlarni ifodalashda esa fonetik kal'ka usuli qulayligi ma'lum. Boshqa guruhdagi paxtachilik atamalarining yasallishida asosan semantik kal'ka usuli keng qo'llanilgan, bunga sabab: xitoy tilining ieroglifik yozuvidir. Ierogliflar alohida tovushlar va hattoki bo'g'inlarni ham emas, balki bir bo'g'inli so'zlar yoki bir bo'g'inli morfemalarni bir butunlik sifatida ifoda etolmaydi. Xitoy tiliga o'zga tildan fonetik o'zlashmalarning kirib borishiga to'sqinlik tug'diruvchi narsa bu xitoy tilidagi bo'g'inlarning morfologik (semantik) ma'noga ega ekanligidadir.

3. Xitoy tili terminologiyasi tuzulishi paxtachilik terminlari misolida bir qancha tiparga ham ajratib ko'rib chiqdildi: aniqlash orqali bog'langan terminlar tipi, natija orqali bog'langan terminlar tipi va subyektiv- predikativ bog'langan terminlar tipi

4. Hozirgi zamon xitoy tilida paxtachilik atamalarining hosil bo'lishida so'z yasallishning affiksasiya usulining roli ham katta bo'lib, prefikslar, suffikslar va yarimsuffikslar yordamida paxtachilik atamlarning hosil bo'lish samaradorligi aniqlandi. Tahlil natijalari asosida shuni aytish mumkinki, hozirgi

zamon xitoy tili paxtachilik atamalarining yasashida preffikslar soni suffikslar va yarimsuffiks miqdoridan ko'p bo'lsada, qo'llanilish samaradorligi ko'rsatgichi suffiksatsiya usulida ancha yuqori ekanligini aniqlandi.

5. Paxtachilik terminlarning katta qismi so'z birikmalaridan iborat terminlar tashkil etgani bois, ular nafaqat ma'lum bir strukturaga ega katta guruhni tashkil qiladi, balki, terminologik qatorlarni tizimlash va tuzilishiga ko'ra guruhlarga ajratishda ham eng asosiyo'rinni egallashi belgilandi.

6. Tahlil natijasi yana shuni ko'rsatadiki, xitoy paxtachilik atamalari hamda boshqa tillardagi ushbu guruh atamalarining belgilanishi har xil mezonlarga asoslangandir, lekin shunga qaramay biz mustaqil ravishda ko'rib chiqqan o'zbek paxtashunoslik atamalarining deyarli barcha ekvivalentlarini xitoy paxtachilik atamalarida uchratdik.

7. Xitoy paxtachilik atamalarini o'zbek tiliga tarjima qilishda qay tarzda yondoshish va nimalarga ahamiyat berish aniqlandi. Xususan, tarjimon albatta ma'lum darajada paxtachilik sohasi ma'lumotlariga ega bo'lishi, bundan tashqari xitoy tilidagi maxsus qishloq xo'jaligi lug'atlaridan foydalana olishi hamda qiyosiy tahlil uslubida ishlay olishi lozim.

8. Qo'llanish doirasiga ko'ra paxtachilik terminlarini ikki guruhga bo'lish mumkinligi aniqlandi ya'ni chegaralangan terminlar – faqat o'zi mansub bo'lgan sohadagina qo'llaniladigan terminlar va b) chegaralanmagan terminlar – o'zlarining ma'lum bir sohaga mansubligini saqalagan holda boshqa sohalarda ham aynan shu ma'noda qo'llaniladigan terminalar

9. Aksariyat lug'atlarda aynan paxtachilik sohasiga oid so'zlar mavjud bo'lmaganligi sababli tarjimaga maxsus qishloq xo'jaliliga xos atamalar lug'atlariga tayangan holda yondoshishga harakat qilindi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI

O`zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning asarlari:

1. Karimov I.A. Inson,uning huquq va erkinliklari – oliy qadriyat. Toshkent. 14 – Toshkent.: “Sharq “, 2006. – 276 b.
2. КаримовИ.А. Ўзбекхалқи ҳеч қачон, ҳеч қимга қарам бўлмайди. - Тошкент.: “Ўзбекистон ”, 2005.- Т. 13.- 445 б.

Asosiy adabiyotlar:

3. 符淮青 «现代汉语词汇», 北京: 北京大学, 2004 年. P.-254. Fu Huai-qing.
Hozirgi xitoy tili leksikasi. – Pekin: Pekin universiteti, 2004.-254 b.
4. 徐国庆 «现代汉语词汇系统论», 北京: 北京大学出版社, 1999 年. P.-306.
Xu Guo-qing. Hozirgi xitoy tili lug`at tarkibining tizimli nazariyasi. –Pekin: Pekin universiteti, 1999.-306 b.
5. Cotton outlook “Cotlook Limited” United Kingdom, 2010.- 78b .
6. Cotton outlook “Cotlook Limited” United Kingdom, 2013. -78b.
7. Mamatov N. O`zbek paxtachilik terminologiyasi. “O`zbekiston fanlar akademiyasi” . T.1955.-176 b.
8. Носирова С.А. Хозирги замон хитой тили дипломатик терминларининг лекски-семантик ва структур таҳлили:Филол.фан.номзод...дис.-Т.: ТДШИ,2008.-169 б.

Qo`shimcha adabiyotlar:

9. АнтонянК.В. Морфология результативных конструкций в китайском языке.- М.: “Муравей” , 2003.- 184 б.
10. АлефиренкоН.Ф. Современные проблемы науки о языке. – М.: «Флинта», «Наука», 2005. – 412 б.

11. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику – М.: УРСС, 2003. – 358 б.
12. Блумфилд Л. Язык. -М., 1968.- 499-502 б.
13. Горелов В.И. Лексикология китайского языка.- М.: “Просвещение”, 1984.- 321 б.
14. Горелов В.И. Лексикология китайского языка.- М.: “Просвещение”, 1984.- 210 б.
15. Головин Б.Н. Термины в языке и речи.- Горький: ГГУ, 1984.- 145 б.
16. Гуломов А.Ф. Ўзбек тилида сўз яшаш усуллари ҳақида.- Т.: “Ўзбекистон Фанлар Академиясининг Тил ва Адабиёт Институти”, 1950.- 118 б.
17. Иванов А.И., Поливанов Е.Д. Грамматика современного китайского языка. - М., 1930.- 110 б.
18. Камалов Ф. Ўзбек тили лексикаси.- Т., 1953.- 157 б.
19. Канделаки Т.Л. Семантика и мотивированность терминов.- М.: “Наука”, 1977.- 167 б.
20. Коротков Н.Н. Основные особенности морфологического строя китайского языка.- М., 1968.- 400 б.
21. Лайонз Дж. Язык и лингвистика. – М.: УРСС, 2004. – 317 б.
22. Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов.- М.: “Наука”, 1982.- 165 б.
23. Неъматов Х., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари.- Т.: “Ўқитувчи”, 1995.- 135 б.
24. Nosirova S. Hozirgi zamon xitoy tili diplomatik terminlarining leksik-semantik va struktur tahlili: Fil.fan.nomz. dis. Avtoreferati. – Т., 2008. 26 б.
25. Реформатский А.А. Введение в языкознание.-М., 1955.- 396 б.
26. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология. - М., 1959.- 453 б.
27. Сафарова Р. Лексик - семантик муносабатларнинг турлари.- Т.: “Ўқитувчи”, 1996.- 116 б.
28. Семанас А.Л. Лексикология современного китайского языка.- М.: “Наука”, 1992. – 277 б.

29. Семенас А.Л. Лексика китайского языка.- М.:Муравей, 2000.- 312 б.
30. Солнцев В.М. Очерки по современному китайскому языку.- М.,1957.- 153 б.
31. Суперанская А.В. Общая терминология: вопросы теории.- М.: “Наука”, 1989. – 235 б.
32. Фролова О.П. Словообразование в терминологической лексике современного китайского языка.- Новосибирск: “Наука”, 1981.- 130 б.
33. Хаматова А.А.Словообразование современного китайского языка.-М.: “Муравей” , 2003.- 223 б.
34. XashimovaS. Hozirgi xitoy tilida reduplikatsiya: Fil.fan.nomz. ...dis. Avtoreferati. – T., 2009. -26b.
35. Шоабдурахмонов Ш. Хозирги ўзбек адабий тили. - Т.: “Ўқитувчи” ,1980.- 114 б.
36. Chomsky N. Knowledge of Language: Its Nature, Origin, and Use. - Greenwood Publishing Group.-Westport, CT, USA, 1985.-320 p.
37. Zhang Jin. Xiandai hanyu.- Shanghai, 1984.- 220 б.
38. Zhang Yongquan. Shiyong E Han Han E fanyi.- Shandong, 2000- 339 б.
39. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов.- М., 1966.- 302 б.
40. Cihai. – Пекин, 1979.-2215 б.
41. Китайско-русский словарь. Сост. Фу Чонг.- Шанхай, 2004.- 1249 б.
42. Лингвистический энциклопедический словарь. 2 издание, дополненное. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – 707 б.
43. Ҳожиёв А.Тилшунослик терминларининг изохли луғати.- Т.: “Фан”, 2002.-165б.

Darslik va o`quv qo`llanmalar

44. Ли Цзинси, Лю Шижу. Учебные материалы по грамматике китайского языка.- Пекин, 1959.- 595 б.
45. Лу Чживэй. Словообразование китайского языка. Пекин, 1964. –С.164.

46. Курдюмов В.А. Курс китайского языка: теоретическая грамматика.- М.: “цитадель-трейд, Лада”, 2005.- 573 б.

Ilmiyjurnallardagimaqollar:

47. Котелова Н.З. К вопросу о специфике термина.//Лингвистические проблемы научно – технической терминологии.//- М.: “Наука” , 1970.- 143- 144 б.
48. Носирова С.А. Хитой тили дипломатик атамаларининг таҳлили //Ж. Шарқшунослик. - Т.,2005- № 2.
49. Реформатский А.А. Мысли о терминологии //Современные проблемы русской терминологии. – М., 1986.- 145-146 б.
50. Семенас А.Л. Некоторые особенности семантики сложения в изолирующих языках (К типологии семантических реляций) // Лингвистическая типология.- М., 1985.- 176 –177 б.
51. Семенас А.Л. О синтагматической семантике копулятивного сложения в китайском языке // Исследования по китайскому языку. - М., 1973.- 166- 168 б.

Internet saytlari

52. <http://www.chinaembassy.uz>
53. <http://www.ncac.gov.cn>
54. <http://www.cninaview.org>
55. <http://www.baidu.com>
56. <http://www.wikipedia.ru>
57. <http://www.filology.ru>